

**T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI**

ATASÖZLERİNDE SOSYAL HAYAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Güzide ERGİNER**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTÂ**

Hatay-2010


ONAY

GÜZİDE ERGİNER tarafından hazırlanan “**ATASÖZLERİNDE SOSYAL HAYAT**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

0-1-2010

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTÂ (Tez Danışmanı – Başkan)	
Yrd. Doç. Dr. Bülent ARI (Üye)	
Yrd. Doç. Dr. Rıza ÖZTÜRK (Üye)	

Güzide Erginer tarafından hazırlanan “**Atasözlerinde Sosyal Hayat**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım**.


Doç. Dr. Yakup BUEUT
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Türk milleti şüphesiz ki dünyanın en eski medeniyetlerinden birini kurmuş ve yaşadığı alanın geniş olmasından dolayı da hemen hemen tüm dünya milletlerini etkilemiş bir millettir. Türk milleti tarihin en eski dönemlerinden beri var olan bir millettir. Tarihin en eski dönemlerinden beri tüm dünyaya yayılmış olan Türkler, yaşadıkları bölgelerden ve çevreden de kaynaklanan, gerek savaşlar yoluyla gerekse çeşitli ticarî faaliyetler sayesinde birçok milletle kültürel etkileşimlerde bulunmuş, böylece zengin bir kültüre sahip olmuşlardır. Bu zengin kültür, söz varlığının gelişmesini ve çeşitlenmesini sağlamış, atasözleri söz varlığının önemli unsurundan olmuşlardır.

Türk toplumunu asırlardır ayakta tutan en önemli unsur şüphesiz ki ailedir. Aile toplumun çekirdeğini oluşturmakla beraber, kendi içinde muhteşem bir yapıya sahip olduğu görülen üstün bir değer olarak da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Türk toplumunda aile içerisindeki anne-baba, kardeş, evlat ve tüm bunların birbirine karşı olan tutumları; saygı, sevgi çerçevesinde birbirlerine olan bağlılıkları bu milleti ayakta tutan en önemli unsur olma özelliğini taşımaktadır.

Günümüz dünyasına bakıldığında çocuğun değeri birçok toplumda maalesef hak ettiği yere ulaşmamıştır. Bazı toplumlarda erkek ve kız çocukları arasında açık bir ayırım yapılmakta ve kız çocuğu lanetli gibi görülmektedir. Ancak Türk toplumu incelendiğinde, tarihin hiçbir döneminde kız çocuğu ile erkek çocuğu arasında herhangi bir ayırımın söz konusu dahi olmadığı net olarak görülmektedir. Ancak ailede erkek çocuğun biraz daha ayrı bir yeri olduğu söylenebilir. Bu da toplumun savaşçı özelliğinden kaynaklanmaktadır. Bu durum asla cinsiyet ayrımı gibi algılanmamalıdır. Ailelerde çocuğun cinsiyetinden ziyade çocuksuz ailelere pek hoş gözle bakılmadığı görülmektedir. Bu durumlarla ilgili birçok atasözü dile getirilmiştir.

Bu çalışmadan önce Türklerin yaşayışını ve kültürünü ortaya koyan bir çalışma yapılmadığı görülmüş, bu çalışmayla Türk milletinin sosyal yapısı, atasözlerinden yararlanarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın önemi ve amacı hakkında bilgi verilmiş, atasözünün tanımı, kökeni, tarihçesi anlatılmıştır.

İkinci bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örnekleme, verilerin toplanması, analizi ve yorumlanması verilerek çalışmanın yöntemi ortaya konmuştur.

Araştırmanın bulgular ve yorumlar kısmını oluşturan üçüncü bölümünde; aile yapısı, iş hayatı, giyim-kuşam, tarım ve hayvancılık ve kişilik geliştirmeye yönelik özelliklere yer verilmiş, konular bol atasözü örnekleriyle açıklanmıştır.

Araştırmanın sonuçları ve önerileri dördüncü bölümde verilmiştir. Elde edilen bulgular ana başlıklar altında toplanarak bölümler oluşturulmuştur.

Bu tezin hazırlanmasına vesile olan Danışman Hocam Doç. Dr. Hüseyin GÜFTÂ'ya teşekkür ederim.

Güzide ERGİNER

ATASÖZLERİNDE SOSYAL HAYAT**Güzide ERGİNER****Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2010****Danışman: Doç. Dr. Hüseyin GÜFTÂ****ÖZET**

Milletler yaşadıkları yerler ve şartlar itibariyle çevrelerine uygun davranma durumundadır. Çevrelerine uygun faaliyetlerde bulunan (tarım-hayvancılık) insanlar, yine doğa koşullarına uygun giyinmek durumunda kalmışlardır. Yani yaşamlarının şekillenmesinde doğanın etkisi büyük olmuştur. Doğanın yanı sıra inanışlar da toplumun yaşayış tarzını belirlemede önemli unsurlardandır. İnanışlarına uygun giysiler giymişler ve yedikleri şeylerin de inanışlarına ters düşmemelerine dikkat etmişlerdir. Tüm bu unsurlar, milletlerin kullandıkları dile de doğrudan etki etmiştir. Bu dillerde ilişki içinde olduğu nesnelere ad vermişler, ihtiyaç duydukları kelimeleri kullanmışlardır.

Her millet, karşılaştıkları çeşitli durumları anlatabilmek ve söyleyiş güzelliği sağlayabilmek için, diğer sözlerden farklı ve çoğu kez ahenkli, anlatımı kuvvetli sözler kullanır. Bu sözler, her dilde kullanılan atasözleridir. Atasözleri; halkın çeşitli olaylar karşısında farklı tecrübeleri sonucu söyledikleri sözlerden oluşmuş ve halka mal olmuş, içinde birçok anlamı barındıran, kalıplaşmış, kısa ve öz ifadelerdir. Bir milletin kültürünü yansıttığı için söz varlığının en önemli ögesidir.

Atasözleri milletlerin bilinçaltının en açık yansımalarının görüldüğü, milletlerin karakter yapısının en sade ve açık şekilde ortaya konduğu sözlü edebiyat ürünleridir. Atasözlerinde geçen her motif, o milletin sosyal ve kültürel yapısının derin bir yansımasıdır. Bu çalışmada Türklerin sosyal hayatlarına yönelik unsurlar ortaya konmuş ve bu unsurlar açıklanarak atasözlerinin Türklerin sosyal hayatını ve yapısını ne ölçüde yansıttığının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Atasözü, Sosyal Hayat, Türkler

SOCIAL LIFE AT PROVERB**Güzide ERGİNER****Department of Turkish Education Master Thesis, 2010****Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hüseyin GÜFTÂ****ABSTRACT**

The nations are obliged to act properly in respect of the locations and conditions around them. People having appropriate activities around them (agriculture-stockbreeding), have had to dress up according to the natural conditions. That is, the effect of the nature on shaping their lives has been great. As well as the nature, the beliefs are also important in determining the style of the society. The people have worn appropriate to their beliefs and cared not to eat the things contrasting with their beliefs. All of these elements have impact on the language that the nations use. They have given names to the objects in these languages and used the words they needed.

Every nation uses words which are strong, different and mostly harmonious in order to describe various situations that they have encountered and to ensure the beauty of utterances. These words are proverbs which are used in every language. Proverbs, including various meanings, are rigid and terse statements based on the sayings of the nations upon various situations and experiences. Due to the fact that they reflect the culture of a nation, they are most important elements in vocabulary.

Proverbs are the products of oral literature in which reflections of the subconscious of the nations can be seen obviously and in which the character of the nations is set out in a simple and clear way. Each motive in proverbs is a deep reflection of the social and the cultural structure of that nation. In this study the elements related to the social life of the Turks have been presented and explained; Thus, it is aimed to determine to what extent proverbs reflect the social life and the structure of Turks.

KEY WORDS: Proverb, Social life, Turks

KISALTMALAR

- ÖAA. Ömer Asım Aksoy (Atasözleri Sözlüğü)
NA. Nurettin Albayrak (Türkiye Türkçesinde Atasözleri)
MY. Metin Yurtbaşı (Sınıflandırılmış Türk Atasözleri)*

* Ömer Asım Aksoy ve Nurettin Albayrak'ın kitaplarında atasözleri numaralandırılmış olduğundan, bu kitaplardan alınan atasözleri numaralarıyla yazılmış, ancak Metin Yurtbaşı'nın kitabında herhangi bir sıralama söz konusu olmadığından bu kitaptan alınan atasözleri sayfa numarası verilerek yazılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
İÇİNDEKİLER	VI

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Atasözü	1
1.2. Atasözlerinin Kökeni	4
1.3. Atasözlerinin Tarihçesi	6
1.4. Atasözlerinin Gücü	8
1.5. Atasözlerinin Ulusallığı	9
1.6. Atasözünün Özellikleri	11
1.6.1. Biçim Özellikleri	12
1.6.2. Kavram Özellikleri	13
1.7. Araştırmanın Önemi	15
1.8. Araştırmanın Amacı	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM	16
-----------	----

2.1. Araştırma Modeli	16
2.2. Evren ve Örneklem	16
2.3. Verilerin Toplanması	16
2.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR VE YORUMLAR	18
3.1. Aile Yapısı	18
3.1.1. Anne ve Anneye Bakış Açısı	18
3.1.1.1. Annenin Kutsallığı	20
3.1.1.2. Annenin Toparlayıcılığı	21
3.1.1.3. Anne Olmadan Anne Kıymetinin Bilinemeyeceği	21
3.1.1.4. Annenin, Çocuklarına Babadan Daha Çok Düşkün Olması	22
3.1.1.5. Annenin Çocuklarına Kıyamaması	23
3.1.1.6. Annenin Çocuklarını Övmesi	23
3.1.1.7. Gelin-Kayınvalide İlişkileri	23
3.1.2. Baba ve Ailedeki Konumu	24
3.1.2.1. Evin Geçimi	25
3.1.2.2. Eşiyle İlişkisi	25
3.1.3. Çocuk Yetiştirme	25
3.1.3.1. Çocuğu Olmayan Ev	26
3.1.3.2. Çocukların Özellikleri	26
3.1.3.2.1. İsteklerinin Bitmemesi ve Çabuk Yerine Getirilmesi	26
3.1.3.2.2. Verilen İşleri Yapamamaları	27

3.1.3.2.3. Söz Taşımaları	28
3.1.3.2.4. Aile ile Çocuğun Ters Özellikte Olması	28
3.1.3.2.5. Çocuğun Beslenmesi	28
3.1.3.3. Annesi Babası Olmayan Çocukların Durumu	29
3.1.3.4.ÇocuğunGelişimi	29
3.1.3.5. Çocuğun Anne-Baba ve Büyüklerini Örnek Alması	30
3.1.3.6. Çocuğun Büyüdükten Sonra Anne Babasına Karşı Durumu	31
3.1.3.7. Kız Çocuğun Evlenmesi ve Çocuk Sahibi Olması	32
3.2. İş Hayatı(Ticaret), Ekonomi Ve Tasarrufla İle İlgili Unsurlar	33
3.2.1. Ucuz Mal Almanın Gereksizliği	33
3.2.2. Dostluk Alışveriş İlişkisi	33
3.2.3. Tutumlu Olmanın Önemi	34
3.2.4. Parasız Kalan İnsanların Durumu	34
3.2.5. Maddi Açıdan Yetersiz Olunca İş Kurmamanın Gerekliği	35
3.2.6. Tüccar Olmanın Gerekleri	35
3.3. Hukukla İlgili Unsurlar	35
3.3.1. Hukukun Ana Kavramları İle İlgili Atasözleri	36
3.3.2. Devletler Arası Hukuk Kuralları	37
3.3.3. Yönetim Hukuku	37
3.3.4. Usûl Hukukuna Dayanan Atasözleri (Yol, Yöntem)	37
3.3.5. Ceza Hukuku İle İlgili Atasözleri	37

3.3.6. Aile Hukuku İle İlgili Atasözleri	38
3.3.7. Miras Hukukuna İlişkin Atasözleri	38
3.3.8. Eğitim Hukukuna İlişkin Atasözleri	38
3.4. Giyim Kuşam	39
3.5. Tarım ve Hayvancılık	42
3.5.1. Hayvancılık	44
3.5.1.1. At	44
3.5.1.1.1. Atın Rengi	44
3.5.1.1.2. Atın Sahibi ile Bağı	44
3.5.1.1.3. Atın Eğitimi	45
3.5.1.1.4. Atın Soyluluğu	45
3.5.1.2. Köpek	47
3.5.1.3. Eşek	49
3.5.1.4. Yılan	51
3.5.1.5. Fare	52
3.5.1.6. Arı	52
3.5.1.7. Horoz	53
3.5.1.8. İnek	53
3.5.1.9. Öküz	53
3.5.1.10. Dana	54
3.5.1.11. Buzağı	54
3.5.1.12. Manda	54
3.5.1.13. Katır	55

3.5.1.14. Domuz	55
3.5.1.15. Balık	55
3.5.1.16. Sinek	56
3.5.1.17. Karınca	56
3.5.1.18. Kedi	56
3.5.1.19. Kuş	57
3.5.1.20. Bülbül	58
3.5.1.21. Kaz	58
3.5.1.22. Serçe	58
3.5.1.23. Saksığan	59
3.5.1.24. Keklik	59
3.5.1.25. Leylek	59
3.5.1.26. Kırlangıç	59
3.5.1.27. Karga	59
3.5.1.28. Baykuş	60
3.5.1.29. Kartal	60
3.5.1.30. Doğan	60
3.5.1.31. Ördek	60
3.5.1.32. Gergedan	60
3.5.1.33. Çekirge	60
3.5.1.34. Tilki	61
3.5.1.35. Tavşan	61
3.5.1.36. Maymun	61

3.5.1.37. Deve	61
3.5.1.38. Fil	62
3.5.1.39. Koyun	63
3.5.1.40. Kuzu	63
3.5.1.41. Kuzgun	63
3.5.1.42. Keçi	64
3.5.1.43. Arslan	64
3.5.1.44. Ayı	65
3.5.1.45. Yengeç	65
3.5.46. Hayvani Ürünler	65
3.5.1.46.1. Bal	65
3.5.1.46.2. Süt	66
3.5.1.46.3. Yoğurt	67
3.5.1.46.4. Ayran	67
3.5.1.46.5. Peynir	67
3.5.1.46.6. Kaymak	68
3.5.1.47 Yıyecekler	68
3.5.1.47.1. Pilav	68
3.5.1.47.2. Aş	68
3.5.2. Tarım	69
3.5.2.1. Meyve	70
3.5.2.1.1. Elma	70
3.5.2.1.2. Armut	70

3.5.2.1.3. Karpuz	71
3.5.2.1.4. Kavun	71
3.5.2.1.5. İncir	72
3.5.2.1.6. Üzüm	72
3.5.2.1.7. Kiraz	72
3.6. Kişilik Özellikleri	72
3.6.1. Akılsızlık	73
3.6.2. Alçakgönüllülük	74
3.6.3. Yalan	74
3.6.4. Açgözlülük	74
3.6.5. Eğitim	75
3.6.6. Güven	75
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	77
KAYNAKÇA	80

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Atasözü

Atasözleri, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış ifadelerdir (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 140). Atasözleri geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca geçirdikleri tecrübe ve bunlara dayanan düşüncelerden doğan ve benimsenen, kimin tarafından söylendikleri belli olmaksızın ağızdan ağza dolaşan, yol gösterici nitelik kazanmış, az kelime ile çok mana ifade eden kültür unsurlarıdır. Başka bir ifade ile atasözleri; uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, kalıplaşmış, önemli bir bölümü geniş zamanda ya da emir kipinde çekimlenen tümcelerdir (Eker, 2003: 379). Ayrıca atasözleri bir dilin söz varlığı içinde o toplumun bilgeliğini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü ortaya koyan ve yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir.

Atasözleri; insanların etkileşimi sonucu ortak durumlara verilen genel tepkiler şeklinde ortaya çıkmıştır. Atasözleri aslında sadece kişilik kazandırılması noktasında çocukların eğitimi için değil toplum içindeki tüm bireyleri yetiştirme ve onlara yol gösterme amaçlı bir söz okuludur. Bu söz okulunun kurallarını iyi bilen insanlar nerede, ne yapacağını bilen birey olarak toplumda kendini var eder.

Atasözlerinin geçmişle günümüz arasında köprü olması herkesçe bilinen bir durumdur. Çünkü insanlar değişse de genel durumlar değişmemekte, her zaman iyi-kötü, zengin-fakir, olumlu-olumsuz, cimri-cömert insanlar bulunmakta; dünya sahne gibi görülecek olursa sahne ve metin hep aynı kalmakta, üzerindeki insanlar yani oyuncular değişmektedir.

Bir başka deyişle atalarımızın uzun gözlem ve tecrübeleri sonucu oluşan birtakım genel kuralların öğüt biçiminde veya hikmetli sözler olarak kalıplaşmış haline atasözü denir (Pala, 2002: 1).

Almanların bir atasözü diyor ki: “Bir ulusun değerini atasözleriyle ölçün.” Böyle bir denek taşı kullanırsak, göğsümüz haklı olarak kabarıp. Biz, atasözleri zengin, kıvrak ve derin olan milletlerdeniz. Aklımızı ve gönlümüzün özlü gerçeklerini imbiklerden geçirerek atasözlerine, özdeyişlere, veciz sözlere koymuşuz damla damla (Halman, 1993: “Atasözü Anıtı”, Milliyet).

Bununla birlikte bir milletin malı olan binlerce atasözünden pek çoğu evrensel boyuttadır. Doğru birdir ve bu yüzden de farklı ulusların atasözleri aynı merkezde toplanmaktadır. Yani ‘Aklın yolu birdir.’ Ancak sadece o milletin kültür özelliğini yansıtan atasözlerine de rastlanılmaktadır.

Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Milletlerin ortak düşünce ve tutumlarını belirtir, onlara yol gösterir. Öyle ki, bir atasözle belgelendirilen bir tutumun, bir davranışın doğruluğu herkesçe kabul edilir. Çoğu zaman, anlaşmazlıklarda bir atasözü önemli bir yargıdır. Anlaşmazlığı çözebilecek güce sahiptir (Aygün, 1988: 335).

Gönen’e göre (2006: 250) ise atasözleri, tarihî kökleri çok eskiye dayanan, deneyim, gözlem ve tecrübelerle yoğrulan, ilk şekillerinin çoğunluğu genellikle manzum olan kalıplaşmış sözlerdir.

Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz (Albayrak, 2009: 3).

Atalarımızın uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan, kültürel birliktelik ve sosyal olarak bir arada yaşama ilkelerine dönüştüren ve kalıplaşmış şekilleri bulunan, sosyal ve kültürel olarak benimsenmiş ve meşruiyetleri tartışmasız kabul gören özlü sözler (Albayrak, 2009: 3).

Nesilden nesile aktarılarak günümüze ulaşan bu sözler, anonim olup, bütün bir tümce şeklindedir. Kısa ve kalıplaşmış öz sözler biçiminde rastladığımız sözler daha önceki kuşakların yargılarını ve gözlemlerini genellikle dilsel bir imge şeklinde bizlere yaşamımızda yol gösterici birer kural olarak sunarlar (Albayrak, 2009: 3).

Yukarıdaki tanımlardan bazıları atasözlerinin temel özellikleri hakkında bilgi vermekle beraber bazısı tanımından çok atasözlerinin meydana gelişini ve işlevini dile getirmektedir. Atasözlerinin temel özelliklerinden biri başlangıçta bilinen bir kişi tarafından söylenseler bile zaman içinde anonim bir özellik kazanmaları; bir diğeri sinama, yanılma ve gözlem sonucu doğrulukları kesinlik kazanmıştır. Kalıplaşmış bir öğüt ya da yargı olmalarıdır. Bu açıklamadan hareketle atasözlerinin tanımı şöyle yapılabilir: Atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerine öğüt ya da yargı şeklinde nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış anonim, kısa ve özlü sözlerdir (Albayrak, 2009: 3).

Bütün bu tanımlardan atasözünün genel özellikleri; kalıplaşmış, halka mal olmuş ve tecrübelerle dayanarak meydana gelmiş olarak tespit edilmiştir. Biçim olarak ise ahenkli, uyumlu, geniş zamanda ve emir kipinde kullanılmış ifadelerdir.

1.2. Atasözlerinin Kökeni

Tarih sahnesinde yer almış her milletin kendi hayat tarzına ve anlayışına göre atasözleri olmuş ve bu atasözlerini milletler farklı biçimlerde adlandırmışlardır (Albayrak, 2009: 1).

Türklerde atasözü ilk olarak sav adıyla anılmıştır. Türkçede bugünkü atasözlerinin ilk örnekleri İslamiyetten önceki Türk edebiyatı ürünlerini de içeren Divânü Lügâti't-Türk'te "sav" adıyla ve "mesel (atasözü)" anlamıyla yer almıştır (Albayrak, 2009: 1).

Eski dönemlerden itibaren sav, mesel (darb-ı mesel), tabir, makal, tapma, hikmet, kelâm-ı kibâr, oranlama, samah, ulular sözü, atalar sözü gibi adlar altında sözlü gelenekte nesilden nesile aktarılan atasözleri, anonim halk edebiyatı ve folklorumuzun en önemli malzemelerindendir (Pala, 2002: 1).

Atasözleri için klasik edebiyat döneminde "mesel" kelimesinden çok, sözlüklerde karşılığı "atalar sözü, atasözleri, atasözü" olarak verilen "darb-ı mesel" kelimesi tercih edilmiştir. Darb-ı mesel, aslında "mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da bir atasözü söylemek" anlamında kullanılmıştır. "Mesel" in çoğulu "emsâl", "darb-ı mesel" in çoğulu ise "durûb-ı emsâl" dir. Eskiden hem atasözleri hem deyimler "meşhur sözler" olarak da adlandırılmıştır (Albayrak, 2009: 2).

Sonuç olarak Divânü Lügâti't-Türk'te "sav" adıyla ve "mesel(atasözü)" anlamıyla yer alan atasözü, XI. yüzyılda Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde birkaç kez atasözü anlamında "mesel" kelimesini kullanmış, klasik edebiyat döneminde ise "darb-ı mesel" ifadesi kullanılırken cumhuriyetin ilanından sonra da bu ifadeler yerini atasözü ve atalar sözüne bırakmıştır.

Atasözlerinin en önemli amacı, ifade sırasında hâle ve duruma uygun misal getirme ve örnek vermedir. Bu bakımdan pek çok atasözünün özünde mecazî anlam gizlidir. Bir atasözü, uzun asırlar boyunca çağa uygun küçük değişikliklerle söylenmeye devam eder. Hatta zaman zaman vezin ve kafiyeye bürünür, şiirselleşir. Mecaz ağırlıklı olduklarından dolayı edebî cümle kuruluşu yönünden de bazı söz sanatlarını (aliterasyon, cinas, intak, kinaye, teşbih vs.) içerirler (Pala, 2002: 1-2).

Bir öğüt ve nasihat sözü olmakla birlikte tek başına bir öğüt gibi söylenmeyip yalnızca söz sırasında ve günlük hayatın akışı içinde gerekli durumlarda kullanılırlar. Böylece insanlara öğüt vermek yanında, kendi sözlerimizin değerini arttırmak, anlatımı güçlendirmek, düşüncelerimize deliller bulmak, uzun anlatılması gereken bir şeyi kısaca ve etkili biçimde aktarmak gibi amaçlar ile atasözlerine başvurulur (Pala, 2002: 2).

Bu yönleriyle atasözleri, öğütler vermesi yönüyle bir büyüğümüz gibi, düşüncelerimizi açıklamada şahidimiz gibidir. Bunların yanı sıra hayatımıza kılavuzluk eden ve bizi yönlendiren bir söz okuludur.

Atasözlerine verilen diğer adlar şu şekildedir: Azerbaycan Türkçesinde “atalar sözü”, Başkurt Türkçesinde “makal”, “aytim”, “atalar hüzi”; Kazak Türkçesinde “makal”, “matel”, “nakıl”; Kırgız Türkçesinde “makal-lakap”, Özbek Türkçesinde ‘makal’, Tatar Türkçesinde ‘atalar süzi’, ‘makal’, ‘aytim’; Türkmen Türkçesinde ‘atalar sözi’, ‘nakıl’; Uygur Türkçesinde ‘makal’; Irak Türkmenleri tarafından ‘eskiler sözü’, Kerkük ağzında ‘darb-ı kelâm’, ‘emsâl’, ‘cümle-i hikemmiye’, ‘deme’, ‘demece’, ‘deyişet’; Doğu Türkistan’da ‘tabma’, ‘ulular sözü’; Anadolu’nun bazı yörelerinde ise ‘deyişet’ ve ‘ozanlama’ olarak adlandırılmaktadır (Albayrak, 2004: 42).

1.3. Atasözlerinin Tarihçesi

Sözlü gelenek içinde doğup gelişen atasözlerinin tarihçesi, dilin ortak bir anlaşma sistemi olarak ortaya çıktığı dönemlere kadar uzanır. Bugün de sözlü edebiyat geleneği içinde yer alan atasözlerinin, sözlü gelenek içindeki gelişimini değerlendirmek mümkün olmadığından, atasözlerinin tarihçesi ancak ilk yazılı edebiyat ürünlerinden itibaren takip edilebilmektedir.

Türk atasözlerinin tarihçesi, Türk edebiyatının mevcut ilk yazılı belgeleri olan Orhun Yazıtlarına kadar uzanır. Günümüzde de kullanılan “Tok acın halinden anlamaz(bilmez)” atasözü, Kültiğin Yazıtı’nın güney tarafının 8. satırında “Türk milleti sen tok olacaksın açsan tokluk bilmezsin; bir(de) doyar isen açlık nedir bilmezsin” şeklinde yer almaktadır. Aynı yazıtın kuzey tarafının 10. satırında yer alan “Zamanı tanrı takdir eder, kişi oğlu hep ölmek için türemiş” sözü de “ Ecel ne bir saat geri ne bir saat ileri” ve “ Ölüm bir devedir ki her kapıya çöker” atasözlerini hatırlatmaktadır. Halen yaygın olarak kullanılan “Ağaç yaşken eğilir” atasözü, Orhun Yazıtları’nda Tonyukuk Yazıtı’nın güney tarafında 13. ve 14. satırlarda şöyle yer almaktadır: “(Bir şeyi) yufkayken toplaması (=bükmesi) kolay imiş, inceyken kırması gene kolay; (fakat) yufka kalın olur ise bükmesi zorlu imiş. İnce kalın olsa parçalanması zorlu imiş.” Aynı yazıtın, aynı tarafında 5. ve 6. satırlarda yer alan “Düşündüm: (İnsan) zayıf buğalarla semiz buğaları uzaktan bilmek istese, semiz buğa zayıf buğa diye bilemez imiş diyerek böylece düşündüm” sözleri de atasözü özelliği taşımaktadır.

Türk atasözleri üzerinde asıl derleme çalışmaları XX. yüzyıl başlarında ve özellikle cumhuriyet döneminde başlamıştır. Bilimsel derleme yöntemlerine uygun olmasa da, bu çalışmalarla binlerce atasözü derlenmiş; derlenen bu atasözleri, başta halk evi dergileri olmak üzere, çeşitli dergi ve gazete sayfalarında kalmış, derlenen bu atasözleri üzerinde ciddi sayılabilecek herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Üniversite çevrelerinde daha çok lisans tezi düzeyinde üzerinde durulan atasözleri tespit edebildiğimiz biri kitap olarak da basılmış üç yüksek lisans tezi dışında herhangi bir doktora çalışmasına konu olmamıştır.

Başlangıcından bugüne kadar atasözleri tarihçesi içinde söz edilmeye değer eserler ise şöyle sıralanabilir:

1. Atalar sözü, İstanbul 1936.
2. Pend- nâme, Güvâhî , 933/1527.
3. Cemiyet-i Darb-ı Mesel-i Güvâhî ve Ulular Sözi.
4. Manzûm ve Musavver Durûb-ı Emsâl.
5. Manzûme-i Durûb-ı Emsâl, Edirneli Hıfzî.
6. Durûb-ı Emsâl-i Osmâniye, Şinâsî.
7. Müntehâbât-ı Durûb-Emsâl.
8. Durûb-ı Emsâl, Ali Emîrî.
9. Edirneli Ahmed Bâdî Efendi / Armağan, Edirneli Ahmed Bâdî Efendi.
10. Durûb-ı Emsâl-i Türkiyye yahut Atalar Sözü.
11. Edebiyatımızda Atasözleri, Dehri Dilçin.
12. Türk Atasözleri, Mustafa Nihat Özön.
13. Türk Atasözleri ve Deyimleri, Feridun Fazıl Tülbentçi.
14. Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü / 1. Atasözleri Sözlüğü. Ömer Asım Aksoy.
15. Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler I-II.
16. Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II.
17. Tarih Boyunca Türk Atasözleri, Aydın Oy.
18. On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, E. Kemal Eyüboğlu.
19. Türk Atalar Sözü Hazinesi, Hilmi Soykut.

20. Sınıflandırılmış Türk Atasözleri, Metin Yurtbaşı.

Yukarıda çeşitli özellikleriyle tanıtılıp tenkit edilen atasözleriyle ilgili eserler yanında, aynı konuda yazarlar ve adından söz edilmesi gereken diğer eserler şunlardır:

- İhsan Kurt, Türk Atasözlerini Psikolojik Bir Yaklaşım, Ankara 1991.
- İskender Pala, Ata Sözlere, İstanbul 1999.
- Emin Özdemir, Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü, İstanbul 2001.
- Metin Yurtbaşı, A Dictionary of Turkish Proverbs, Ankara 1993.
- Özkul Çobanoğlu, Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü, Ankara, 2004.
- Musa Yaşar Sağlam, Atasözleri/ Kaybolan Kültür Mirasımız, Ankara 2004.
- Adem Sertel, Tecrübenin Dili / Konu Konu Atasözleri, İstanbul 2006 (Albayrak, 2009: 5-11).

1.4. Atasözünün Gücü

Bizim, gelenekle yerleşmiş bir atalar sözü anlayışımız vardır. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Nitekim eski bir atasözü şöyle der: “Atalar sözü Kur’an’a girmez, yanında yelişür.” (Birlikte koşup gider; ondan geri kalmaz.) Atasözleri geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıcıdır (Aksoy, 1984: 19).

Bu açıklamalardan da atasözünün Türkler ve yaşayışları için hem kutsal hem de önemli sözler olduğu, bu sözlerin birçok sorunu çözen sözler olduğu görülmektedir.

1.5. Atasözünün Ulusallığı

Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır (Aksoy, 1984: 27).

Atasözleri; bir milletin sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik, kısacası her türlü durumunu ortaya koyan bir haritadır. Bir milletin özelliklerine atasözlerine bakarak ulaşılabilir.

Örneğin bir Küba atasözünde; *'Dünyada 3 tip insan vardır: Erkekler, kadınlar ve Küba kadınları.'* (Genç Beyin, 2009-12: 55) şeklinde geçmektedir (En çok kadın temsilciye sahip parlamentolar sıralamasında, Küba'nın Amerika kıtasında birinci, dünya sıralamasında ise yedinci sırada olduğu Prensa Latina ajansının yaptığı açıklamada, meclisindeki kadın temsilci sayısını 2004 yılında geçen yıllara göre %6 artıran Küba, dünya sıralamasında en üstlerde yerini aldı. 11 milyon nüfuslu Küba da 6 bakanlık, 30'dan fazla bakan yardımcılığı kadınların elinde. Kübalı kadınlar, kadınların geleneksel olarak da önemli yer tuttuğu eğitim, sağlık vb. işler dışında sivil havacılık, ziraat, inşaat, taşımacılık, iletişim, haberleşme gibi sektörlerde yoğun bir şekilde yer alıyorlar. İstatistikî bilgiler, erkeklerin çalıştığı alanlarda kadınların etkinliğinin arttığını gösteriyor. Ülkedeki savcılarının %71'i kadın, adli alanda çalışan yöneticilerin %60'dan fazlası yine kadın ve bunların yarısından fazlası yüksek mahkemelerde görev yapıyorlar. Toplumsal yaşamın bütün alanlarında cinsiyet ayrımına karşı alınan 1. ve 2. ulusal meclis kararlarının uygulanması sonucu Kübalı kadınlar eğitimin her kademesinde erkekleri geçmiş durumda. 2004 yılındaki teknik öğretim ve meslek okul mezunlarının %41,5'ini kadınlar oluşturuyor. Bunların

%63'ü üniversite eğitimi alıyor. İstatistikler, Küba'da kadınların, en iyi işlere eriştiklerini gösteriyor. Teknik işlerde çalışanların ve teknik meslek sahibi kişilerin üçte ikisini kadınlar oluşturuyor).

Buradan da Küba kadınlarının farklı, baskın ve diğer insanlara egemen bir yapısı olduğu kanaatine varılabilir. Her toplum kendi kültürünü ve tüm özelliklerini atasözleriyle ortaya koymaktadır.

Bir ulusun en kapsamlı göstergesi atasözleridir. Türk atasözleri ise dünya atasözleri arasında en zengin ve en seçkin bir nitelik taşır (Aksoy'dan aktaran Yurtbaşı, 1994: 377).

Atasözleri, içinde doğdukları toplumun psikolojisini ve karakterini çözümlemede büyük rol oynarlar. Halkın malı oldukları için halk dilinin en saf ve değerli örnekleridir. Birçoğu derin felsefi konuları en basit hikmetlerle çözümler (Emir, 1970: 25).

Atasözleri, kuşaktan kuşağa halk ağzından dolaşan, kimin söylediği bilinmeyen, birtakım gerçekleri kısa ve öz bir şekilde ifade eden sözlerdir. Bir bakıma içinde doğdukları toplumun gelenek ve göreneklerini, karakterini, hayat anlayışını yansıtan bir özdür. Mayasında geçmiş ve yaşanmış tecrübelerin, köklü bir hayat anlayışının izi vardır. Genellikle kesin hüküm ifade ederler (Emir, 1970: 25).

Atasözü, ait olduğu milletin her türlü özelliğini ortaya koyar. O milletin ne tür besinlerle beslendiği, doğa olaylarının hangilerinin görüldüğü, nasıl korunduğu, hangi tür yapılarda oturduğu, günlük yaşamda hangi eşyaları kullandığı, hangi hayvanlardan ve bitkilerden yararlandıkları dolayısıyla nasıl bir coğrafi bölgede buldukları, hatta hangi renkleri kullanıp hangilerini kullanmadıklarını bile atasözleri incelenerek bulunabilir.

Kutuplarda yaşıyan Eskimolar karın yağış şeklini bile 200 farklı şekilde ifade etmekte, bunu atasözlerinde dile getirmektedir. Oysa ülkemizde karın yağış şeklini ifade eden kelime sadece birkaç tanedir. Başka bir örnek verecek olursak ilkel bir kabiledede ‘uçak, kuş, sinek’ kelimelerinin hepsine ‘havada’ anlamına gelen bir sözcük kullanılır.

1.6. Atasözünün Özellikleri

Hiçbir insan, yabancı bir dilin dünya görüşü içine tamamen giremez, çünkü kendi dilinin dünya görüşü baskısı altındadır. Kendi dilinin dünya görüşü ona egemendir, ona belli bir yön vermiştir (Akarsu, 1998: 64).

Dünyada her dilde atasözlerine rastlanır. Atasözlerinin en önemli özelliği dilin anlatım ve kullanım imkânlarını geliştirmektir. Bunun içindir ki, söyleyişte güzel, anlatımda güçlü, kavramda önemli unsurlar içeren kalıplaşmış sözler halinde bulunurlar.

Atasözleri ilk söyleyeni belli olmadığı, unutulduğu veya pek çok kişi tarafından aynı biçimde söylenme imkânına sahip oldukları için halkın ortak malıdır (Pala, 2002: 1).

Atasözleri biçim ve anlam bakımından birtakım özellikler taşır. Bu özellikler şu şekildedir:

1.6.1. Biçim Özellikleri

1. Kalıplaşmış sözlerdir. Her atasözü, belli bir kalıp içinde, belli sözcüklerle söylenmiş donmuş bir biçimdir. Sözcükler değiştirilip yerlerine –aynı anlamda da olsa- başka sözcükler konulamayacağı gibi sözdizimin biçimi de bozulamaz. Böyle değiştirmeler yapılırsa ortaya çıkan söz, -anlam değişmese dahi- atalarsözü diye anılmaz. Örneğin:

- *'Derdini saklayan derman bulamaz.'* sözündeki derman yerine ilaç denilemez.
- *'Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.'* sözü de, sözcüklerin sırası değiştirilerek *'Elin kapısını çalma, kapını çalarlar.'* biçiminde söylenemez.

2. Atasözleri kısa ve özlüdür. Az sözcükle çok şey anlatır:

- *Dikensiz gül olmaz.*
- *Alet işler el övünür.*
- *Taşıma su ile değirmen dönmez.*

3. Atasözlerinin çoğu bir-iki cümledir. Daha uzun olanları azdır:

- *Vakit nakittir.*
- *Balık baştan kokar.*
- *Yerin kulağı var.*
- *Ak akçe kara gün içindir.*
- *Görünen köy kılavuz istemez.*

4. Atasözlerinde genellikle geniş zaman kipi, bazen öğüt olan atasözlerinde emir kipi kullanılmıştır. Başka kiplerle kurulmuş atasözleri daha azdır.

Bunlarda da, fiili söylenmemiş olanlarda, ya geniş zaman, ya emir anlamı gizlidir:

- *Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.*
- *Ana kızına taht kurmuş, baht kurmamış.*
- *Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli.*
- *Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.*
- *Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.*
- *İnsan söyleşe söyleşe, hayvan koklaşa koklaşa.*
- *Deve bir akçeye, deve bin akçeye.*

1.6.2. Kavram Özellikleri

Her atasözü bir genel kural, bir düstur niteliğindedir. Bu kural ve düsturlar başlıca aşağıdaki kavram bölükleri içinde bulunur. Başka bir deyişle atasözleri, kavram bakımından birkaç çeşittir:

1. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem ve deneme sonucu olarak- tarafsızca bildiren atasözleri vardır:

- *Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.*
- *Minareyi çalan kılıfını hazırlar.*
- *Araba kırılınca yol gösteren çok olur.*
- *Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek içer*

2. Tabiat olaylarının nasıl olageldiklerini –uzun bir gözlem sonucu olarak- belirten atasözleri vardır:

- *Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.*
- *Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden.*
- *Zemheride kar yağmadan kan yağması iyi.*
- *Mart yağar nisan övünür, nisan yağar insan övünür.*

3. Sosyal olayların nasıl olageldiklerini uzun bir gözlemlerle deneme sonucu olarak bildirirken bundan ders almamızı (açıkça söylemeyip dolayısıyla) hatırlatan atasözleri vardır:

- *Ağlamayan çocuğa meme vermezler.*
- *Öfke ile kalkan zararlar oturur.*
- *Mahkeme kadıya mülk değil.*
- *Sona kalan dona kalır.*

4. Denemelere ya da mantığa dayanarak doğrudan doğruya ahlâk dersi ve öğüt veren atasözleri vardır:

- *Çirkefe taş atma, üstüne sıçrar.*
- *Ayağını yorganına göre uzat.*
- *Bugünkü işini yarına bırakma.*
- *Yoldan kal, yoldaştan kalma.*

5. Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek (dolayısıyla) yol gösteren atasözleri vardır:

- *Bal bal demekle ağız tatlı olmaz.*
- *Ak akçe kara gün içindir.*
- *Korkunun ecele faydası yoktur.*
- *Taşıma su ile değirmen dönmez.*

6. Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri vardır:

- *Dost başa bakar, düşman ayağa.*
- *Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var.*
- *Kızını dövmeyen dizini döver.*
- *Kız beşikte, çeyiz sandıkta.*

7. Kimi inanışları bildiren atasözleri vardır:

- *Kırk yılda bir ölet olur, eceli gelen ölür.*
- *Ananın bahtı kızına.*
- *Akacak kan damarda durmaz.*
- *Baykuşun kısmeti ayağına gelir* (Aksoy, 1984: 18-21).

1.8. Araştırmanın Önemi

Atasözleri, milletin sosyal özelliklerinin tahlilinin yapıldığı laboratuvar gibidir. Milletin tüm karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Bu yüzden çalışmada Türklerin atasözleriyle sosyal hayatlarını ne derece yansıttıklarını ortaya koymanın önemli olduğu düşünülmüştür.

1.9. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türklerin atasözlerinde kültürlerini ve sosyal hayatlarını ne ölçüde yansıttıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, betimsel tarama modelinde yapılan bir araştırmadır. Atasözlerinde sosyal hayatı anlatan unsurları tespit etmeye yönelik kaynak taramasıdır.

2.2. Evren ve Örneklem

Atasözleri sözlü gelenek ürünleri olduğundan zamanla eksilme olması veya yanlış bir şekilde yayılması olasıdır. Ancak kayıt altına alınan yazılı ürünler korunabilir. Bu araştırmada; Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı, yazılı olarak en kapsamlı araştırma niteliği taşıyan Ömer Asım Aksoy'un *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* adlı eseri en önemli örnekleme oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*'nden de faydalanılmış, yine kapsamlı bir çalışma olan Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı eseri örneklem olarak seçilmiştir.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmamızın verileri kaynak taraması yoluyla elde edilmiştir. Kaynakların bir kısmı için çeşitli kütüphanelerden, makalelerden ve tezlerden yararlanılmıştır.

Elde edilen tüm kaynaklar incelenmiş ve sosyal hayata dair unsurlar tespit edilmiş, bu unsurlarda açıklamalar yapılmış ve buna örnek olan atasözleri madde numaralarıyla beraber verilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu çalışmanın veri analizi süresince, öncelikle örnekleme oluşturan kitaplar taranmıştır.

Bu çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan; atasözü ve özelliklerinin tespiti, atasözünün kökeni, Türklerde sosyal hayat, Türk toplumunda atasözlerinin yeri ve bu alanda yapılan çalışmalar ile ilgili kısım için atasözleriyle ilgili yapılan çalışmalar taranarak farklı atasözü tanımlarına ulaşılmış, bunlar ilgili kısımlarda belirtilmiştir. Ayrıca Türkler ve özelliklerini anlatan yerli ve yabancı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmalar tespit edilmiş, ancak bunların yalnız bir unsuru yansıttığı, yalnız bir yörede veya dönemde kullanılan atasözleriyle sınırlı kaldığı görülmüş, bu yüzden genel bir bakış açısını oluşturmak üzere bu çalışma hazırlanmıştır.

Sosyal unsurları sınıflandırırken Türklerin kültür özelliklerinden yola çıkılmıştır. Bulgular ve yorumlar kısmında aile hayatı ve iş hayatı başlıklarının yanı sıra hukuk, giyim-kuşam, tarım ve hayvancılık, kişilik özellikleri gibi konulara da değinilmiş, ancak konular genel olarak birbirini kapsar niteliktedir. Örnek vermek gerekirse aile hayatı içerisinde çocuğun eğitimi konusuna yer verilmiş, bu da hem eğitim-öğretimi hem de aile hayatını yansıtan bir unsur olduğundan bu konular ayrılamamaktadır. Eğitim ve aile unsurlarının ortak noktası bulunduğu gibi her iki konuda da farklı konulara değinilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BULGULAR VE YORUMLAR

3.1. Aile Yapısı

Aile; birlik ve beraberlik bütünü bir yapıdır. Toplumun en küçük, ancak en temel birimidir ve geçmişten günümüze yapısı bozulmadan gelen en önemli kurumdur.

Aile hayatı, toplumsal hayatın en muhafazakâr kompartımanıdır (Ortaylı, 2009: 155).

Bir toplumun neye önem verip vermediği veya nasıl bir bakış açısıyla yaklaştığı atasözlerinden anlaşılabilir. Bir toplumun neye önem verip vermediği veya nasıl bir bakış açısıyla yaklaştığı atasözlerinden anlaşılabilir.

Bir Eston atasözünde *'Ana babasıyla kavga edenin eli mezardayken mezar dışına çıkar.'* (Genç Beyin, 2010-01: 54) ifadesi kullanılmış, hemen her toplumda olduğu gibi Estonların da anne-babaya önem verdiği, saygı duyduğu anlatılmakta; *'İyi hanıma sahip olan iyi bir şey bulmuştur.'* sözüyle de kadının ailede en önemli unsur olduğu vurgulanmaktadır.

Aile, Türklerde de son derece önemli bir yapı olmuş, anne, baba, çocuk, çocuk yetiştirme, aile ilişkileri konularında oldukça fazla atasözü söylenmiştir.

3.1.1. Anne ve Anneye Bakış Açısı

Kadın, dişi cinsten erişkin insandır. Geleneksel olarak analık ve ev yönetimi konularında gereken nitelikleri kazanmış olması beklenir. Kadınların baş görevi

analıktır. Analık özelliğinden dolayı toplumu ileri götüren kadındır. Yuva kurma kadının hakkıdır. Erkekler, kadından güç alırlar ve ona muhtaçtırlar. Aklını kullanan kadın, erkekle mücadele edebilecek ve fiziksel zayıflığına rağmen kendini koruyabilecek güçtedir. Sezgileri güçlü olan kadının görüşlerini yabana atmamak gerekir. Güçsüzlüğü nedeniyle kolaylıkla şeytanın etkisinde kaldığına inanılan kadının, deniz gibi değişken iç dünyasından dolayı da güvenilmez, sır tutamaz, konuşkan hatta kavgacı olarak nitelendirilmesi, aklının her şeye yetmeyeceğine dair çeşitli görüşler vardır. Halk folklorunda kadının kara yazgısını bozmaya çalışarak uzlaştırıcı bir noktaya varılmak istenmiş ve çeşitli yollarla kadının değerini de takdir eden görüşlere yer verilmiştir. Tüm erkeklerin ya annesi, ya eşi ya da kardeşi olan kadınlarımıza karşı saygı bütün Türklerin geleneksel olarak göstermeleri gereken bir borç olarak kabul edilmiştir (Yurtbaşı, 1994: 147).

Türk kadınları ve anneleri genel olarak; fedakâr, ailesini toparlayıcı, gülyüzlüdür, çocuklarını iyi terbiye eden, eşine ve ailesine saygılı, özverili, duygusal, merhametli insanlardır. Türkler her çağda ve her alanda kadına önem vermişlerdir. Türk kadınları hem ailede hem de devlet yönetiminde söz hakkına sahip olmuşlardır. Onlar cumhuriyetle beraber -üstelik çoğu Batılı devletten önce- yine yönetim hakkına sahip olmuşlardır. Kadına her zaman değer verilmiş fikirlerine saygı gösterilmiştir. Ancak her toplumda iyi insan - kötü insan olduğu gibi kadınlarda da böyle bir durum söz konusudur:

- *Kadın erkeğin şeytanıdır* (ÖAA.1132).
- *Avradı bet olanın sakalı tez ağarır* (MY.94).
- *Avradın düzdüğü evi Tanrı yıkmaz, avradın bozduğu evi Tanrı yapmaz* (MY.94).
- *Avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar* (MY.94).
- *Erkeği rezil eden de vezir eden de karısı* (MY.96).
- *Evi yapan da anne, yıkan da* (MY.97).
- *Karıdır sarayı dam yapan, karıdır damı sarayı yapan* (MY.99).

Tüm bu sözlerde; iyi bir kadının evi yaşanabilir mutlu kılacağı, kötü bir kadının ise evi yaşanmaz mutsuz kılacağı anlatılmakta, ayrıca evlenirken eş seçiminin ve ailede kadının önemine dikkat çekmektedir.

Atasözlerinde kadın ve anneye bakış açısı şu şekildedir:

3.1.1.1. Annenin Kutsallığı

Kadın, her insanın; ya eşi, ya annesi ya da kardeşidir. Anne kutsaldır, değerlidir. Ayrıca Türk kadını; eşi ve çocuğuna ayrı bir özen gösterdiği ve onlara çok bağlı olduğu için saygıdeğerdir.

İslâm dininin kutsal kitabı Kurân'da da 'Annelere öf bile dememek gerektiği' vurgulanmış, ayrıca Hz. Muhammed'in bir hadisinde belirttiği üzere de 'Cennet anaların ayağı altındadır.' Hem din açısından hem de Türk toplumunda kutsallığı kabul edilen "anne" atasözlerimizde şu şekilde yer almıştır:

- *Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder* (MY.147).

Kadının analık özelliğinden dolayı, sayılması ve sevilmesi gerektiği anlatılarak ana olmanın önemi vurgulanmaktadır.

- *Ana gibi yar olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz* (NA.1495).

Anne, çocuk için çok özel bir yere sahiptir ve çocuğa en yakın kişi annesidir. Çocuğun başına kötü bir şey geldiğinde ilk koşan ve en çok canı yanan kişinin anne olduğu dile getirilmektedir.

- *Ana hakkı ödenmez* (NA.1497).

- *Ana hakkı Tanrı hakkı* (NA.1498).
- *Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar* (NA.655).

3.1.1.2. Annenin Toparlayıcılığı

Kadın, bir ailenin kuruluşundan itibaren her aşamada kurucu, toparlayıcı, arabulucu özellikler gösterir. Aile kurma aşamasında atasözümüze göre “*Yuvayı dışı kuş yapar*”. Yani bir ailenin mutlu olmasını sağlayan kadındır. Bir aile mutlu ise de, değilse de bunu sağlayan kadındır. Bu yönüyle aslında kadının ailedeki en önemli unsur olduğu görülmektedir.

Ayrıca ‘*Evin direği erkek, duvarı kadındır.*’ atasözünde belirtildiği gibi, aileyi ayakta tutan erkektir, ancak onu dış etkenlerden koruyan gözeten ve mahremiyetini sağlayan kadındır.

3.1.1.3. Anne Olmadan Anne Kıymetinin Bilinemeyeceği

Kişi, annesinin kıymetini ancak kendisi de anne-baba olunca bilir. Daha önce kıymetini bildiğini düşünse de anne- baba olunca aslında kıymetini bilmediğini anlar:

- *Doğan anası olma, doğuran anası ol* (ÖAA.968).
- *Ata olmayan, ata kadri bilmez* (NA.2244).
- *Ana kıymetini dâna bilir* (NA.1503).

3.1.1.4. Annenin, Çocuklarına Babadan Daha Çok Düşkün Olması

Çocuk, her ne kadar anne ile babanın çocuğu olsa, anne, hem fizikî olarak onu dokuz ay karnında taşıdığı, hem anne sütü verdiği, hem de çocukla daha çok zaman geçirdiği ve onu yetiştirdiği için çocuğa daha yakındır. Bu yakınlık sebebiyle anne çocuğuna, babadan daha güçlü bir bağla bağlıdır:

- *Çömlek ana yüreği, tencere baba yüreği (MY.25).*
- *Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış (NA.1516).*

Yukarıdaki her iki atasözü de annenin yüreğinin ateşinin daha çok olduğunu belirtmektedir.

- *Ananın ciğeri, kendi evladıdır (NA.1576).*

Anne çocuğunu kendi canından bir parça olarak görür ve bir anne için dünyada en çok sevilecek varlık kendi evladıdır:

- *Yavru kuşun dilinden anası anlar (MY.67).*

Çocukla en fazla annesi ilgilenir ve en çok o zaman geçirdiği için çocuğunun istek ve ihtiyaçlarını en iyi o anlar.

“Baba öksüzü öksüz değil ana öksüzü öksüz.” denilerek kişi için annenin babadan daha önemli olduğu vurgulansa da “Ha anan ölmüş öksüz kalmışsın ha baban.” sözüyle de kişinin anne babasının aynı oranda önemli olduğu belirtilmiştir.

3.1.1.5. Annenin Çocuklarına Kıyamaması

Annenin acı sözü, dayağı çocuğuna ağır gelmez. Çünkü anne bunları onun iyiliği için yapar. Anne, çocuğunu öyle korur ki, onu incitmesi gerektiği zaman bile en az derecede zarar verecek biçimde basar. İncitse de çocuk bunu bildiğinden incinmemiş gibi davranır.

- *Ananın bastığı yavru (civciv) incinmez(ölmez) (ÖAA. 248).*

3.1.1.6. Annenin Çocuklarını Övmesi:

Çocuk anne için çok önemli ve değerlidir, çocuğu anne yetiştirdiği için çocuklarını hep över. Çocukları annenin gözüne hep güzel, iyi, doğru gözükür:

- *Kuzguna sormuşlar “Güzel kimdir?” “Yavrularımdır.” demiş (NA.13595).*
- *Kuzguna yavrusu anka/şahin/gazel görünür (MY.25).*
- *Karga yavrusuna bakmış, benim ak pak evladım” demiş (ÖAA.1325).*
- *Karganın cücüğü kendine şahin kuşudur (NA.11722).*

3.1.1.7. Gelin-Kayınvalide İlişkileri

Gelin-kaynana ilişkisi birçok atasözünde dile getirilmiş, “*Ekme ekmeğin mayası, gelin kaynananın dayası.*” (MY.96) şeklinde gelin-kaynananın zamanla birbirine benzediği yönünde atasözlerinin varlığıyla beraber, ağırlıklı olarak gelin-

kaynananın birbiriyle anlaşamadığı ve kaynananın gelin tarafından iyi olsa bile kötü algılandığı gibi durumlarla ilgili atasözleri mevcuttur:

- *Raftan sünger düşmüş, gelinin başını yarmış* (MY.101).
- *Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar* (MY.99).
- *Kaynananın iyisi, kırk arşından kuyusu* (MY.99).

Bu sözlerle kaynana gelinine ne kadar candan, içten davransa da ona yaranamayacağı “*Kaynana öcü, oğlu cici.*”(MY.99) sözüyle de kadın(gelin), eşini ne kadar sevse de kaynanaya bir türlü ısınmadığı anlatılmaktadır. Gelin kaynananın aynı evde oturduğu ailelerde birbirleriyle anlaşamadıkları, evde sürekli huzursuzluk çıktığı anlatılmaktadır. Bu atasözleriyle de görüldüğü gibi kaynana hep ezen, gelin hep ezilen taraf şeklinde değerlendirilmekte ve atasözlerinde genel olarak gelin koruyan bir yapıya rastlanmaktadır:

- *Gelin bildiğini işler, kaynana dudağını dişler* (MY.97).
- *Gelinin dini yok, kaynananın imanı* (MY.97).
- *Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan* (MY.97).

3.1.2. Baba ve Ailedeki Konumu

Türk toplumunda evin reisi babadır. Geçimi sağlayan, evin dış işlerinden sorumlu, toplumun etkilerine karşı aileyi koruyan babadır.

3.1.2.1. Evin Geçimi

Baba (veya erkek) evin geçiminden sorumludur. Evin her türlü ihtiyacını karşılamakla yükümlüdür. Ancak anne(veya kadın) de erkeğin getirdiklerini yettirme durumundadır. “*Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli.*” sözüyle de bu durum vurgulanmakta, ‘*Erkek sel, kadın göl*’ sözüyle erkek ne kadar savurgan davranırsa da kadının tutumlu davranması gerektiği kadınlara hatırlatılmaktadır.

3.1.2.2. Eşyle İlişkisi:

Erkek, kadını koruyup kollamakla yükümlüdür. Erkeğin bu özelliği ‘*Peyniri deri korur, kadını eri.*’ sözüyle bildirilmekte, ayrıca eşlerin birbirine destek olması gerektiği ‘*Erkek aslan, dışısından kuvvet alır.*’ sözüyle dile getirilmektedir.

‘*Erkeksiz ev, yelkensisiz gemiye benzer*’ sözüyle erkeksiz bir evde kadın, ihtiyaçları ne kadar karşılamaya çalışırsa da tüm ihtiyaçlara zor yetişeceği anlatılarak ‘*Arı kadar eri olanın dağ kadar yeri olur.*’ sözüyle nasıl olursa olsun evin erkeğinin olması yeterli görülmektedir.

3.1.3. Çocuk Yetiştirme

Çocuk; bebeklik ile ergenlik çağı arasındaki gelişme döneminde bulunan küçük yaşta erkek veya kıza verilen addır. Çocuk, karı kocayı birbirine bağlayan ve aile kavramını pekiştiren en önemli bağıdır. Çocuk yetiştirmek zor olduğu kadar büyük sorumluluk gerektirir. Çocuklar, kötülük bilmeyen, düşündükleri gibi konuşan, sır saklayamayan masum yaratıklardır. Türk toplumunda erkek çocuğunun soy sürdürmesi, kız çocuğunun ise geleceğin annesi olması yönünden çok özel biçimde yetiştirilmesi gerektiğine inanılır (Yurtbaşı, 1994: 147).

- *Çocuk evin meyvesidir (MY.65).*
- *Çocuk karı koca arasında altın toptur (MY.65).*
- *Çocuk karıyla koca arasını bulur (MY.65).*

Çocuk için evin altın topu, meyvesi gibi ifadeler kullanılmakta, evin neşe kaynağı olarak görülmektedir. Eşler arasında bağlılık sağlayan, aileyi aile yapan unsurdur. Çocuksuz ev, mezar gibi sessiz görülmüş, çocuğu olmayanlar için de çeşitli atasözleri söylenmiştir.

3.1.3.1. Çocuğu Olmayan Ev

Çocuğun olduğu ev neşeli evdir ve şeytanın bile bu evin mutluluğunu bozamayacağı, çocuğu olanın da olmayanın da derdinin bitmediği anlatılmaktadır:

- *Çocuksuz baba, meyvesiz ağaca benzer (MY.65).*
- *Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar (MY.65).*
- *Çocuk dolu eve şeytan pek az girer (MY.65).*
- *Çocuğu olanın bir, olmayanın bin derdi var (MY.65).*

3.1.3.2. Çocukların Özellikleri

3.1.3.2.1. İsteklerinin Bitmemesi ve Çabuk Yerine Getirilmesi

Çocuklar, hem sabırsız oldukları, hem de zaman kavramları gelişmediği için her isteklerinin çabucak yerine getirilmesini isterler. İstekleri yerine geldikçe daha çok şey isterler:

- *Aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez (MY.65).*
- *Çocuğun hatırı olmaz (MY.65).*
- *Çocuk padişah tanımaz/bilmez (MY.65).*

Çocukların her istedikleri yerine getirilirse, çocuklar ileride doyumsuz olur ve hiçbir şeyden memnun olamama durumuyla karşı karşıya olunur:

- *Çocuğu şımartma, başına çıkar* (MY.65).

Çocuklar kız olsun, erkek olsun istekleri bitmez. Kız çocuk süs bakımından, erkek çocuk da maddî manevî açıdan sıkıntı yaşatır:

- *Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz; bir evde iki oğlan, bir devlet biri mihnet* (MY. 64).

Kız çocuğunun isteklerinin bitmediği giyim kuşama çok önem verdiği ailesini ne gibi durumlara düşürdüğü şu atasözleriyle açıklanmaktadır:

- *Bir ev donanır, bir kız donanmaz* (MY.64).
- *Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni* (MY.67).

3.1.3.2.2. Verilen İşleri Yapamamaları

Çocuklar kendilerine verilen işi yapamazlar. Bu yüzden işi veren kişinin de ardından gitmesi gerekir. Bu atasözleri çocukların kendilerine verilen görevleri çocuk olduklarından yerine getiremeyecekleri, büyüklerinin çocuklara güvenip onlara iş buyurmamaları için söylenmiş sözlerdir:

- *Çocuğu işe sal, ardınca sen var* (ÖAA.659).
- *Çocuğa iş buyuran ardınca kendi gider* (MY.65).
- *Çocuğa iş, ardına sen düş* (ÖAA.657).
- *Uşağı işe koş, sen de ardına düş.* (ÖAA.1936).

3.1.3.2.3. Söz Taşımaları

Çocuklar, duydukları her şeyi diğer insanlara söylerler. Çocukların yanında dikkatli olunması gerektiği anlatılmakta, böylece aslında büyüklere bir uyarıda bulunarak kötü şeyler konuşmamaları öğütlenmektedir:

- *Büyük evde söyler, çocuk damda beyan eder (MY.65).*
- *Çocuğun bulunduğu yerde kov(dedikodu, gıybet) olmaz (ÖAA.660).*
- *Çocuktan al haberi (ÖAA.809).*

3.1.3.2.4. Aile ile Çocuğun Ters Özellikte Olması

Çocuk bazen aileye ters özellikte davranışlarda bulunabilir. Bu çocuğun kendisinden kaynaklandığı gibi ailenin yeterince ilgilenmemesinden de kaynaklanabilir:

- *Akıllı babanın akılsız oğlu olur (MY.64).*

3.1.3.2.5. Çocuğun Beslenmesi

Çocuğun iyi beslenmesi için ne kadar para harcansa da, çocuğun bedensel gelişimini desteklediğinden önemlidir. Ancak çocuğa pahalı kıyafetler almak, çocuğa bir fayda getirmeyecektir. Bunun yanı sıra çocuk kıyafetin kıymetini bilmeyecek, kıyafet de çabuk küçüleceğinden aileye gereksiz masraf olacaktır:

- *Çocuğun yediği helal, giydiği haram (ÖAA.661).*

- *Dana büyür ama çulu büyümez (MY.65).*

3.1.3.3. Annesi Babası Olmayan Çocukların Durumu:

Anne babası olmayan çocuk her işini kendi yapar, kendine sahip çıkan kimse olmadığı için kendine güveni yoktur ve tüm bunlarla beraber hayat da öksüz çocuğa yardım etmek yerine öksüz çocuğun işini zorlaştırmaktadır:

- *Allah dört gözden ayırmazın (MY.64).*
- *Anasız kuzu melemez (MY.64).*
- *Ana üvey olunca baba gavur olurmuş (MY.24).*
- *Ha anan ölmüş öksüz kalmışsın ha baban (MY.25).*
- *Öksüz kuzu toklu (bir yaşındaki erkek kuzu) öveç(iki, üç yaşındaki erkek kuzu) olmaz (ÖAA.1665).*
- *Öksüz güler mi, meğer yanıla (ÖAA.1663).*
- *Öksüz neden güler? Yanılır da güler (ÖAA.1666).*
- *Öksüz oğlan göbeğini kendi keser (ÖAA.1667).*
- *Öksüzün karnına vurmuşlar “Vay arkam!” demiş (ÖAA.1669).*
- *Atasız uşak/ evlat yularsız eşek gibidir (NA.2270).*
- *Baba öksüzü öksüz değil ana öksüzü öksüz (MY.25).*

Buna karşılık ‘*Analı kuzu, kınalı kuzu*’ annesi olanın şeklinde sahihsiz olmadığı, anne tarafından sürekli korunup kollandığı anlatılmaktadır.

3.1.3.4. Çocuğun Gelişimi

Çocuk yetiştirme çok önemli bir konudur. Çocuklar ilerde sahip olacakları kişiliği büyük oranda yaşamlarının ilk altı yılında kazanır. Bu yaşlardan sonra da

yine kişilik gelişimi sürer. Ergenlik dönemiyle de tamamlanır. Atalarımız bu kritik yılların önemini göstermek amacıyla “*Ağaç yaş iken eğilir.*” demişlerdir.

- *Çocuk düşse kalka büyür* (ÖAA.80).
- *Çocuk ağlamadan büyüzmez* (MY.65).
- *Çocuk büyütme taş kemirmek* (MY.65).
- *Çocuğu şımartma, başına çıkar* (MY.65).
- *At, at oluncaya kadar sahibi mat olur* (ÖAA.321).

3.1.3.5. Çocuğun Anne-Baba ve Büyüklerini Örnek Alması

Çocuk, daha doğduğu zaman anne- babanın özelliklerini doğuştan kendinde getirir. İlerde de davranışlarında önce anne- babasını sonra da çevresindeki iyi- kötü her türlü davranışı tıpkı fotoğraf makinesi gibi çekecek, bu davranışları örnek alacaktır. Anne baba ne yaparsa çocuğun da onları yapacağı, bu yüzden özellikle anne babaların davranışlarında ve sözlerinde çok dikkatli davranmaları gerektiği çeşitli atasözleriyle anlatılmıştır:

- *Anası ağaca çıkarsa kızı budak budak gezer* (NA.1585).
- *Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur* (MY.24).
- *Armut dibine düşer* (MY.24).
- *Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi* (ÖAA.1633).
- *Görgülü kuşlar, gördüğünü işler; görgüsüz kuşlar ne görmüş ki ne işler* (NA.8921).
- *Çocuğa ‘Ne işliyorsun?’ demişler, ‘Büyüğün yaptığını işliyorum’ demiş* (NA.4905).
- *Anasının çıktığı dala kızı salıncak kurar* (MY.64)
- *Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar* (NA.12038).

Çocuğun anne babasını tanımak, çocuğu tanımak için yeterli olacaktır. Çocuklar anne babalarının küçük birer kopyası gibidirler:

- *Otu çek köküne bak* (ÖAA.1656).
- *Anasına bak kızını al, kenarına (kıyısına, tarağına) bak bezini al* (NA.1601).
- *Anası ne ki danası ne olsun?* (MY.24).

3.1.3.6. Çocuğun Büyüdükten Sonra Anne Babasına Karşı Durumu

Bazı çocuklar büyüyüp kendilerine bakacak duruma geldiklerinde veya evlendiklerinde anne-babaya karşı tutumları değişmektedir. Yıllarca kendilerini yetiştirmek için çabalayan anne-babalarına onlar bakıma muhtaç duruma gelince bakmamaktadır. Bu durumu anlatan farklı atasözleri bulunmaktadır:

- *Baba oğula bir bağ vermiş, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş* (MY.64).
- *Bir baba dokuz oğlanı besler, dokuz oğlan bir babaya bakamaz* (MY.64).

Bunun yanında kız çocukları evlense de aileye saygıda kusur etmeyeceği, aileyi daha fazla rahat ettirmeye çalışacağı anlatılmaktadır:

- *Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası* (ÖAA.1632).

Buna rağmen erkek çocuğa daha çok gidilmesi gerektiği, oğul evinin kendi evi gibi olduğu hayat boyu da yanında olduğu '*Doğurdum oğlum oldu, evlendi komşum oldu* (MY.65).' sözüyle dile getirilmektedir.

3.1.3.7. Kız Çocuğun Evlenmesi ve Çocuk Sahibi Olması

Anne, her zaman çocuklarını över. Kız çocuğu özellikle büyüyüp genç kız olduğunda ise anneden hem ev işleri hem el işleri öğrendiği hem de genel olarak bir nevi annenin kopyası olduğu için kızının her konuda becerikli olduğunu ve onu en iyi şekilde yetiştirdiğini dile getirir. Kızının iyi bir eşe sahip olması için uğraşır:

- *On beşindeki kız, ya erde ya yerde* (ÖAA.1645)
- *Kızın on beşe geldikte sen koca ara* (NA.12575).
- *Kızı öve öve göçürmüşler, gelinin iyisini kimse görmemiş* (NA.12561).
- *Kızım iyi kocaya gittiyse kızımdır, gitmediyse sızımdır* (NA.12570).

Kız çocuk, daha beşikteyken çeyiz hazırlığına başlanması gerektiğini '*Kız beşikte (kundakta), çeyiz sandıkta 'Kız kucakta, çeyiz bucakta'* sözü anlatmaktadır.

Genç kız, dünyanın gerçeklerini görmez, olgunlaşmamıştır. Bu yüzden kendisini eğlendiren kişiyle beraber olmak ister. Bu durumun yanlış olduğu '*Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır(kaçar), ya zurnacıya.*' sözüyle belirtilmektedir.

Bir genç kızın asıl övülmesi gereken zaman, anne olduğu ve çocuğunu yetiştirdiği zamandır:

- *Kızım seni beşik dibinde sınarım* (NA.12569).
- *Kızını kız iken övme, gelin iken öv, gelin iken övme kucağı çocuklu iken öv* (NA.12580).

3.2. İş Hayatı (Ticaret), Ekonomi ve Tasarrufla İle İlgili Unsurlar

Ekonominin temel taşlarından biri sayılan ticarete dürüstlük ve doğruluk başta gelen özellik olmalıdır. Ticarete aşırı hırs, kişinin hem kendisine hem de çevresine zarar verir. Ticarete dürüst olmayanlar çevrelerini bir kez aldatırlar. Ayrıca akıllı davranış ticaretin en önemli unsurlarından biridir. Çünkü kişi ticaretin sonunda zararlı da çıkabilir. Onun için ticaretin ne zaman ve nasıl yapılacağını iyi bilmeli, cesaretle işe atılmalıdır. Türk toplumunda ticarî ahlâk bireylerin birbirlerine olan güveni ile yakından ilgilidir.

3.2.1. Ucuz Mal Almanın Gereksizliği

İnsanlar bir şey alacakları zaman aldıkları şeyin ucuz olmasına dikkat eder. Ancak atasözlerinde ucuz mal almanın yanlış bir davranış olduğu, ucuz malın ömrünün kısa olduğu, aslında pahalı olanı almanın daha mantıklı ve doğru bir davranış olduğu anlatılmaktadır:

- *Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti* (ÖAA.1928).
- *Al malın iyisini çekme kaygısını* (ÖAA.221).
- *Ucuz alan pahalı alır, pahalı alan aldanmaz* (ÖAA.1927).
- *Cömertle nekesin harcı birdir* (ÖAA.619).

3.2.2. Dostluk Alışveriş İlişkisi

İnsanlar dostlarıyla alışveriş ilişkilerinde dikkatli davranmak zorundadır:

- *Dostluk kantarla, alışveriş miskatle* (ÖAA.807).

İnsanlar ortak oldukları zaman çeşitli problemler ortaya çıkar. Bu yüzden çoğu insan ortak olmak istemez. Bu durum, atasözlerimizde de dile getirilmektedir:

- *Ortaklık öküzden başlı başına buzağı yeğdir (ÖAA.1650).*

3.2.3. Tutumlu Olmanın Önemi

Para insanlara iyi-kötü her türlü günde gerekir. Bazı zamanlarda bir köşede birikmiş miktarda olması tedbir açısından önemlidir. Türkler gereksiz yere para harcamaya karşı bir millettir. Tutumluluğa önem veren bir toplum olan Türkler, paranın sadece bir araç olduğunu bilip paraya değer vermezler. Bu durum atasözlerimize şu şekilde yansımaktadır:

- *Ak akçe kara gün içindir (ÖAA.133).*
- *Ayağını yorganına göre uzat (ÖAA.365).*
- *Damlaya damlaya göl olur, aka aka sel olur (ÖAA.693).*
- *İşten artmaz, dişten artar (ÖAA.1254).*
- *Sakla samanı, gelir zamanı (ÖAA.1747).*
- *Aba vakti yaba, yaba vakti aba, kürkü orak vaktinde, orağı kürk vaktinde (ÖAA.2).*
- *Ay var yılı besler, yıl var ayı beslemez (ÖAA.377).*
- *Gün var yılı besler, yıl var ayı beslemez (ÖAA.1054).*

3.2.4. Parasız Kalan İnsanların Durumu

Atasözlerinde tutumluluk ön plandadır. Ancak tutumlulukla ilgili öğütlere uymayan insanlar için de bazı atasözleri söylenmiştir:

- *Bezirgân züğürtleyince geçmiş defterleri yoklar* (ÖAA.488).
- *Müflis tüccar eski defterleri karıştırır* (ÖAA.1608).
- *Tüccar züğürtleyince geçmiş defterleri yoklar* (ÖAA.1923).

3.2.5. Maddî Açıdan Yetersiz Olunca İş Kurmamanın Gerekliği

İnsanlar bir iş kurmak isterlerse, sermayelerinin olması gerekmektedir. Sermaye olmadan yapılacak işin yapılmaması daha iyidir:

- *Sermayen bir yumurta ise, taşa çal* (ÖAA.1781).

3.2.6. Tüccar Olmanın Gerekliliği

Tüccarın işine erken gitmesi, işini aksatmaması, satış yaparken utanmaması, risk almasının gerekliği çeşitli atasözleriyle belirtilmiştir:

- *Kısa günün kârı az olur* (ÖAA.1415).
- *Korkak tüccar ne kâr eder, ne zarar* (ÖAA.1454).
- *Utanma pazar, dostluğu/mideyi bozar* (ÖAA.1938).

3.3. Hukukla İlgili Unsurlar

İnsanların bir toplumda beraber yaşayabilmesi için birtakım kurallara ihtiyaç vardır. Toplumun daha düzenli bir biçimde yaşamasını sağlamak için getirilen hukuk kuralları toplumu yönetmede geleneklerden, özellikle atasözlerinden etkilenmektedir. Atasözleri incelendiği zaman, toplumu yönlendirmekte hukuk kuralları kadar etkili oldukları, toplumun bu ihtiyacını karşıladıkları görülür. Hukuk kuralları niteliği gösteren atasözleri konuları bakımından şöyle sıralanabilir:

3.3.1. Hukukun Ana Kavramları ile İlgili Atasözleri

Türk toplumunda kadın-erkek eşitliği vardır. Türkler kurdukları tüm devletlerde, fethettikleri topraklarda bulunan tüm milletlere karşı hoşgörüle yaklaşmışlar, onların inançlarını özgür bir biçimde yaşamalarına izin vermişler, adil olmuşlardır. Tüm vatandaşlarına karşı eşit davranmıştır. Türk milleti özgürlüğüne düşkün bir millettir. Bunu, her çağda bağımsız devlet kurmalarından da görmekteyiz:

- *Az yaşa azad yaşa* (MY.194).
- *Bülbülü altın kafese koymuşlar ‘ Ah vatanım!’ demiş* (ÖAA.589).
- *Hak yerde kalmaz* (ÖAA.1037).
- *Kadı ekmeğini karınca yemez* (ÖAA.1295).
- *Rüşvet kapıdan girince insaf/iman kapıdan çıkar* (ÖAA.1715).
- *Zor kapıdan girerse, şeriat bacadan çıkar* (ÖAA.2103).
- *Zor oyunu bozar* (ÖAA.2105).
- *Şeriatın kestiği parmak acımaz* (ÖAA.1851).

Adil davranmayan, haksızlık eden ve zulmeden insanlar için söylenmiş çeşitli sözler de vardır:

- *Ağlatan gülmez* (ÖAA.117).
- *Ah alan onmaz* (ÖAA.377).
- *Ekmele oynayanın ekmeğiyle oynanır* (ÖAA.848).
- *Etme bulursun, inleme ölürsün* (ÖAA.950).
- *Kazma kuyuyu kendin düşersin* (ÖAA.1368).
- *Mazlumun ahı, indirir şahı/yerde kalmaz* (ÖAA.1579).
- *Biri yer biri bakar, kıyamet ondan kopar* (ÖAA.528).
- *Arpa eken buğday biçmez* (ÖAA.279).

3.3.2. Devletler Arası Hukuk Kuralları

Eski toplumların tamamında olduğu gibi Türklerde de savaşlar ön plandadır, güç ve kuvvet yegâne egemenlik kaynağıdır:

- *Büyük balık küçük balığı yutar* (ÖAA.591).
- *Eski düşman dost olmaz* (ÖAA.917).

3.3.3. Yönetim Hukuku

Türk toplumunda hemen her alanda insanların kişilikleri ön plandadır:

- *Adam kıymetini adam bilir* (ÖAA.81).
- *Ağalık vermekle, yiğitlik vurmakla* (ÖAA.96).

3.3.4. Usûl Hukukuna Dayanan Atasözleri (Yol, Yöntem)

Toplum içinde her şeyin bir usûlü olduğu, yapılacak her işin bir yolu yordamı olduğu vurgulanmaktadır:

- *Ağlamayan çocuğa meme vermezler* (ÖAA.115).
- *Dayak cennetten çıkmadır* (ÖAA.700).
- *Davul dengi dengine diye çalar* (ÖAA.698).

3.3.5. Ceza Hukuku İle İlgili Atasözleri

Toplumun hassasiyetleri kişilerarası etkileşimde temeli oluşturmuştur:

- *Emanete hıyanet olmaz* (ÖAA.889).
- *Yavuz hırsız ev sahibini bastırır* (ÖAA.2015).

- *Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez* (ÖAA.490).

3.3.6. Aile Hukuku İle İlgili Atasözleri

Türk toplumunda aile çok ciddi bir oluşum olarak karşımıza çıkmakta ve kişiler ilk eğitimlerini aileden almaktadırlar. Özellikle kız çocuklarının eğitimi annenin tecrübe ve becerileriyle şekillenmiştir:

- *Ana kızına taht kurmuş, baht kurmamış* (ÖAA.242).
- *Gelini ata bindirmişler ya nasip demiş* (ÖAA.997).

3.3.7. Miras Hukukuna İlişkin Atasözleri

İnsanların kazançlarını kendi başlarına elde etmeleri, maddi konularda başkalarına güvenerek adım atmamaları vurgulanmaktadır:

- *Baba malı tez tükenir, evlat gerek kazana* (ÖAA. 400).
- *Hazıra dağlar dayanmaz* (ÖAA. 1105).
- *Allah kardeşi kardeş yaratmış, kesesini ayrı yaratmış* (ÖAA. 206).

3.3.8. Eğitim Hukukuna İlişkin Atasözleri

Türk toplumunda lidere çok büyük önem verilmiş ve liderin her söylediği buyruk olarak kabul edilmiştir. Lider, toplumun kendisini takip ettiğini düşünerek her davranışına dikkat etmelidir:

- *Baş nereye giderse, ayak da oraya gider* (ÖAA. 454).
- *Ağaç yaş iken eğilir* (ÖAA. 95) (Artun, 1994: 6).
- *Balık baştan kokar* (ÖAA. 427).
- *İmam osurursa cemaat sıçar* (ÖAA. 1211).

3.4. Giyim-Kuşam

İnsanların giydikleri ve takındıkları şeyler renkleri ve biçimleri ile, toplumsal ya da ulusal kültürü dışa yansıtan en belirgin ölçütlerden biridir. Öyle ki kimi durumlarda kişilerin salt giyim ve kuşamlarına bakarak onların hangi toplumdan olduklarını kestirme imkânı vardır. Çok değişik toplumlardan olan bireyler bir araya geldiklerinde fiziksel görünüşleri dışındaki farklar, ancak ulusal giysilerini giydiklerinde belirginleşir. Gerçi günümüzde çok büyük boyutlara varan kültür alışverişi ve moda nedeniyle giyim kuşamda da bir benzerlik, bir yakınlaşma meydana gelmekte ise de, yerel ya da ulusal giysiler yine de önemlerini ve etkinliklerini korumaktadır. Kültürün her alanında olduğu gibi giyimde de toplumsallığı veya ulusallığı belirleyen ve değişimleri sağlayan bazı temel etkenler vardır. Bunlar yedi maddede toplanabilir: Korunma içgüdüsü, doğa koşullarına uyma, dinsel ya da felsefi inançlar, yapılan işe uygunluk sağlama, yönetsel düzenlemeler, ekonomik koşullar, psikolojik eğilimler(modâ) (Turan, 1990: 202).

Dinî inançların kıyafet üzerinde etkisi vardır. Örneğin, Budizm’de deriden yapılmış elbise giymek yasaklanmıştır. Bu nedenle giysilerin bitkisel dokumalardan yapılması gerekir. İslamiyet’te, farklı yorumlara ve uygulamalara yol açmış olsa da, Kurân’da kadınların başlarını örtmelerine ilişkin hükümler bulunması da, bu tür etkinin belirgin örneklerindedir (Turan, 1990: 203-204).

Tarihleri boyunca çeşitli ülkelere yerleşip devletler kuran ve pek çok yabancı kavimle iç içe, yan yana yaşayan Türklerin giyim kuşamlarında büyük değişiklikler olması kaçınılmazdı. Günümüzde kullandığımız başlıca giyim eşyaları adlarına ilişkin yüzeysel bir inceleme bile bunların birçoğunun Türkçe olmadığını ve alındığı ülkedeki adla yaygınlaştığını göstermektedir. Örneğin Türkçe giyim-kuşam deyimi ile kılık kıyafetteki kıyafet sözcüğü Arapçadan alınmıştır. Eski Türkçede don, içe ve dışa giyilen şeylerin tümü, yani giysi demek iken giderek ayağa giyilen iç çamaşır anlamında kullanılır olmuştur. Çamaşır sözcüğü ise Farsçadan geçmiştir. Giysi, Türkçe iken Arapça olan elbise sözcüğü daha yaygınlık kazanmıştır (Turan, 1990: 207).

Türk toplumunda İslamiyet'in kabulüyle beraber, diğer alanda olduğu gibi giyim kuşamda da farklılıklar meydana gelmiştir. İslam öncesi dönemde Türk kadınları ile erkekleri arasındaki fark başa ve ayağa giyilen şeyler üzerindedir. Bu fark da güncel yaşamın ve toplum içerisinde üstlenilmiş olan görevlerin bir sonucudur. İslam öncesi dönemde Türk kadınları da genellikle erkekler gibi deriden yapılmış giysiler kullanıyorlardı. Yalnız onların şalvarları ata binmeleri pek söz konusu olmadığı için erkeklerinkine göre daha uzun olup baldırlarına kadar uzanıyordu, dolayısıyla uzun konçlu çizme yerine daha çok etük, başmak gibi ayakkabılar giyiyorlardı. Vücuda giyilen şeyler de, gömlek, cepken ve onun üstüne alınan dolama ya da kaftan ile tamamlanıyordu. Başlıklar ise deri veya keçeden yapılmış çeşitli börk, kalpak ve takkelerden oluşuyordu. Giysilerin ve onların yapıldığı malzemenin zamanla değişmesine karşılık, kadın ve erkek giyimlerindeki benzerliğin yüzyıllarca sürdürülmesi kültürel devamlılık yönünden kuşkusuz ki önemlidir. Şöyle ki 16. yy ortalarında İstanbul'da Kaptan Paşa'nın konağında hizmet gören bir yabancıya göre, bu benzerlik o denli fazla idi ki, 'Koca, erken kalkarsa karısının, kadın erken kalkarsa kocasının elbisesini giyebilirdi.' (Turan, 1990: 224).

İslamiyet'e geçiş ve Anadolu'da yurt tutuş, giyimin ana maddesini genelde deriden dokumaya çevirirken, kadın giyimi de erkeklerinkine göre daha da geniş olmaya yüz tutmuştur. Bunda, Arap kökenli entarinin kabulünün herhâlde büyük etkisi vardır. Erkeklerin de giymelerine karşın özellikle kadınların yeğledikleri entari, giderek çeşitlenecek ve üç etek, bindallı gibi Türklere özgü güzelliklere ulaşacaktır (Turan, 1990: 225).

İslamiyet'ten önce erkeklerle kadınlar arasında sadece baş ve ayaklarına giydiklerinde farklılık gösteren kıyafetler, İslamiyet'ten sonra kadınların örtünmesi ve daha kapalı giyinmesi ile kadın-erkek farkını daha belirgin hale getirmiştir.

Türk toplumu genel olarak kıyafete değer vermemiş, *‘İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında (ÖAA.1224)’* diyerek, insanların kıyafetlerinden daha çok davranışlarına önem verdiklerini ortaya koymuşlardır. Ancak güzel giyinmenin de önemli olduğunu belirtmişlerdir:

- *Al giyen alınır (ÖAA.186).*
- *Al gömlek gizlenemez (ÖAA.187).*
- *Güzellik ondur, dokuzu dondur (ÖAA.1065).*

İç güzelliği taşımayıp sadece kıyafetleriyle bir yerlere gelmeye çalışan insanlara ise dış görünüşle istediklerini elde edemeyecekleri söylenmektedir:

- *Eşeğe altın semer vursalar eşek yine eşektir (ÖAA.922).*
- *Kalıp kıyafetle adam, adam olmaz (ÖAA.1305).*
- *Kürk ile börk ile adam olunmaz (ÖAA.1541).*

Zamanına göre giyinmek gereklidir:

- *Güne göre kürk giyinmek gerek (ÖAA.1048).*

İnsanları dış görünüşleriyle değil, davranışlarıyla yargılamak gerektiği, nitelikli insanın iyi giyinmese de kendini belli edeceği anlatılmaktadır:

- *Çul içinde arslan yatar (ÖAA.680).*
- *Küheylan at, çul içinde de belli olur (ÖAA.1536).*

Bir insanın sadece dış görünüşüne bakarak onun hakkında hüküm vermek yanlıştır:

- *Ak koyunu gören içi dolu yağ sanır* (ÖAA.160).
- *Ala keçiyi gören içi yağ dolu sanır* (ÖAA.175).

Kıyafet alırken mevsiminde değil, daha önce ucuz iken alınmasının daha ekonomik olacağı belirtilmektedir:

- *Aba vakti yaba, yaba vakti aba* (ÖAA.2).
- *Kürkü orak vaktinde, orağı kürk vaktinde* (ÖAA.1542).

Maddî imkânı olan kişilerin bu duruma bağlı olarak iyi işler yapmasının kolaylaşacağı da atasözlerinde anlatılmaktadır:

- *Akçe akıl öğretir, don yürüyüş* (ÖAA.139).

Çocuğa pahalı kıyafetler almak doğru değildir. Çünkü çocuk kıyafetini dikkatsiz bir şekilde kullanacaktır. Bunun yanında kıyafet, çocuğa çabuk küçülecektir:

- *Çocuğun yediği helal, giydiği haram* (ÖAA. 661).

3.5. Tarım ve Hayvancılık

Türk toplumu Uygurlar devletine kadar göçebe bir yaşam tarzı sürmüştü ve bu açıdan hayvancılığa tarımdan daha çok önem vermişlerdir. Önceleri kısa sürede yetişebilen tarım ürünleri yetiştirirken yerleşik hayata geçmekle beraber diğer tarım ürünlerini de yetiştirmeye başlamışlardır.

Türkler, yaşadıkları çevre itibarıyla doğayla iç içedir. Bu nedenle hayvanlar ve doğadaki canlılarla ilgili atasözleri söylemişlerdir. Doğanın en önemli unsurları hayvan ve bitkilerdir. Türkler göçebe bir toplum olduğundan hem göç ettikleri zaman kendilerini korumaları bakımından hayvanlara ihtiyaç duymuşlar, hem de tarım uzun vadeli bir faaliyet olduğundan kısa sürede yetişebilen bitkiler seçseler de daha çok hayvancılıkla ilgilenmişlerdir. Bunun yanı sıra hayvanları ilk eğiten topluluğun 5500 yıl öncesinde İskitler (İskit Türkleri) olduğu söylenmektedir.

Türkler en çok üzerinde göç ettikleri ve savaştıkları at, hem hayvanları hem de insanları diğer hayvanlardan koruyan köpeği günlük hayatlarına dahil etmişlerdir. İnsanlar yaşadıkları gördükleri her şeyi konuşmalarında dile getirdiğinden, günlük hayatlarında kullandıkları sözler ve atasözlerinde de bu hayvanlara oldukça sık yer vermişlerdir. Türkler, atasözlerinde şu hayvanlara yer vermişlerdir: At, köpek, arslan, kurt, tavuk, horoz, eşek, kuş (doğan, baykuş, bülbül, kırlangıç, saksağan, karga, kartal, leylek, ördek), böcek (sivrisinek, arı, kurt, karınca), domuz, keçi, kuzu, koyun, oğlak, deve, balık, ayı, tilki, inek, dana, öküz, manda, buzağı, yılan, fare, gergedan, çekirge, kaz, kedi, fil, tavşan.

Türlere göçebe dedirten en büyük ve en önemli faktörlerden biri ve başta geleni, onların geniş ölçüde hayvancılıkla uğraşmalarıdır. Türkler, tarihin ilk çağlarından beri geniş ölçüde hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Fakat göçebe değillerdi. Onların İslamiyet'ten önce, totemlerinin çoğu (kurt, kartal, koyun, at, öküz, aslan, keçi vb. gibi) hayvanlardan ibaret olduğu gibi takvimleri de on iki hayvan (sıçan, öküz, kaplan, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz) ismine dayanıyordu. Hatta birçok kabileler isimlerini kutsal saydıkları hayvanların (Kara Koyunlu, Ak Koyunlu, Keçili, Kara Keçili, Kuşhanlar vb. gibi) isimlerinden almışlardır (Ünal, 2000: 149-150).

Ünlü Alman düşünürü ve devlet adamı Wilhelm Humbolt, bir ulusun dilinin incelenmesiyle onun kültürünün ve dünya görüşünün aydınlatılabileceğini öne sürmektedir. Gerçekten de ulusların kendi toplumsal gereksinimlerine göre sözcük ürettikleri ve ulusal dillerin toplumca önemsenen alanlara ilişkin olarak geliştiği,

zenginleştığı görülmektedir. Eskimo dilinde kar ve buz ile ilgili sözcüklerin, Vietnam dilinde pirince, Grekçede ve İtalyancada denizciliğe ilişkin sözcüklerin çokluğu kültürel gereksiniminin doğal bir sonucudur (Turan: 1990, 45-46).

3.5.1. Hayvancılık

3.5.1.1. At

At, insanlara hizmet eden hayvanların en kabiliyetlisi ve kıymetlisidir. İnsanların, savaş meydanlarındaki yardımcısı, yük taşımada hizmetçisi, yarış, cirit ve av sporlarında neşe ve zevk ortağıdır. Silah gürültüsüne çabuk alıştığından Türkler atı eğitmiş, atı üzerinde savaşmak amaçlı kullanmışlardır. At, cesur ve atılgan olduğu gibi sahibine son derece itaatkârdır. Sahibi dilerse doludizgin, dörtnala koşar, isterse aheste yürür, isterse durur. Her durumda sahibini memnun etmeye dikkat eder. Yorgunluğa bakmaksızın kendini çatlatmak pahasına da olsa olanca gayret ve kuvvetini itaat uğruna sarf eder.

3.5.1.1.1. Atın Rengi

Doru at ve kır at, yağız at ve al attan daha değerlidir:

- *Alma alı, sat yağızı, bin doruya, besle kırı* (ÖAA.218).
- *Atın dorusu, yiğidin delisi* (ÖAA.335).

3.5.1.1.2. Atın Sahibi ile Bağı

At ile sahibi arasında özel bir bağ vardır. At soylu, sadık, sahibine düşkün bir hayvandır. Sahibinin attan en iyi hizmeti alabilmesi için atın bakımını ve beslenmesini iyi yapması gerekmektedir:

- *Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez* (ÖAA.282).
- *At adımına göre değil, adamına göre yürür* (ÖAA.311).
- *Ata eyer gerek, eyere er gerek* (ÖAA.314).
- *Atına bakan ardına bakmaz* (ÖAA.333).
- *At yiğidin yoldaşdır* (ÖAA.352).
- *At sahibine göre kişner* (ÖAA.347).

- *At binicisini tanır* (ÖAA.324).
- *Ata dost gibi bakmalı, düşman gibi binmeli* (ÖAA.312).
- *Atın yaşına bakmayacaksın, boğazına (arpasına) bakacaksın* (NA.2362).
- *Arpa atın tüyüne, mısır atın etine, bakla atın bitine derman olur* (NA.1856).

3.5.1.1.3. Atın Eğitimi

Türkler, atın eğitimine özel ilgi duymuş ve buna büyük önem göstermişlerdir:

- *Ata arpa, yiğide pilav* (ÖAA. 307).
- *At yedi günde, it yediği günde (belli olur, semirir)* (ÖAA. 351).
- *At, at oluncaya kadar sahibi mat olur* (ÖAA. 321).

3.5.1.1.4. Atın Soyluluğu

Türkler soy sop kavramına çok fazla önem gösterdikleri için, yaşamlarının en önemli parçalarından olan at için de bu kavrama atasözlerinde yer vermişlerdir:

- *Ata da soy gerek ite de* (ÖAA. 310).
- *Atı atasıyla katırı anasıyla* (ÖAA. 330).

Ata çok fazla değer verildiği için diğer hayvanlardan üstün özellikleri daima ön plana çıkarılmıştır. Atla ilgili şu atasözleri de söylenmiştir:

- *At pazarında eşek anırmaz* (MY. 2181).
- *Eşek at olmaz, ciğer et olmaz* (ÖAA. 934).
- *At ölür, meydan(nalı) kalır, yiğit ölür şan(namı) kalır* (ÖAA. 345).
- *Arık ata kuyruğu (da) yüküdür* (ÖAA.265).
- *Arık(aç) at yol almaz, arık(aç) it av avlanmaz* (ÖAA.266).
- *Ata binen nalını mihini arar* (ÖAA.308).

- *Ata binersen Allah'ı, attan inersen atı unutma* (ÖAA. 309).
- *At arıkla, yiğit gariplikle* (ÖAA. 319).
- *At beslenirken, kız istenirken* (ÖAA. 322).
- *At binenin(iş bilenin), kılıç kuşananın* (ÖAA. 323).
- *At bulunur, meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz* (ÖAA. 325).
- *Atım tepemezi itim kapmaz deme* (ÖAA. 332).
- *Atın bahtsız arabaya düşer* (ÖAA. 334).
- *Atın ölümü arpadan olsun* (ÖAA. 336).
- *Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz* (ÖAA. 337).
- *Atın ürkeği, yiğidin korkağı* (ÖAA. 338).
- *Atın varken yol tanı, ağın varken el tanı* (ÖAA. 339).
- *At ile avrat yiğidin bahtına* (ÖAA. 340).
- *Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz* (ÖAA. 341).
- *Atlar tepişir, arada eşekler ezilir* (ÖAA. 342).
- *Atlıya saat olmaz* (ÖAA. 343).
- *At olur meydan olmaz, meydan olur at olmaz* (ÖAA. 344).
- *At ölür meydan(nalı) kalır, yiğit ölür şan(namı) kalır* (ÖAA. 346).
- *Atta, avratta uğur vardır* (ÖAA. 348).
- *Atta karın, yiğitte burun* (ÖAA. 349).
- *Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek* (ÖAA. 350).
- *Bir sürçen atın başı kesilmez* (ÖAA. 539).
- *Boş torba ile at tutulmaz* (ÖAA. 575).
- *Dokuz at bir kazığa bağlanmaz* (ÖAA. 790).
- *Dost dostun eyerlenmiş atıdır* (ÖAA. 802).
- *Eğreti ata (emanet ata, el atına) binen tez iner* (ÖAA.842).
- *El atına binen tez iner* (ÖAA. 852).
- *Emanet ata binen tez iner* (ÖAA.888).
- *Gem almayan atın ölümü yakındır* (ÖAA. 998).
- *İki at bir kazığa bağlanmaz* (ÖAA.1194).

- *Kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden).* (ÖAA. 1407).
- *Köpeğe gem vurma, kendisini at sanır* (ÖAA.1467).
- *Yavaş(yumuşak huylu) atın çiftesi(tekmesi) pek(yavuz) olur* (ÖAA. 2012).
- *Yavuz(yürük) at yemini (yavuz it ününü) artırır* (ÖAA. 2014).
- *Yiğit yiğide at bağışlar* (ÖAA.2053).
- *Yularsız ata binilmez* (ÖAA.2068).
- *Yürük ata kamçı olmaz, (yürük at kamçı değdirmez)* (ÖAA.2079).
- *Yürük ata paha olmaz* (ÖAA.2080).

Görüldüğü gibi atasözlerinde atın eğitimi, bakımı, soyluluğu gibi birçok konuda yoğun olarak yer verilmiştir. At ile ilgili atasözlerin bu denli fazla kullanımı, Türkler'in ata verdiği önemi göstermektedir.

3.5.1.2. Köpek

Köpek zeki bir hayvan olduğundan kolayca terbiye edilebilir. Sahibine bağlılığı öne çıkan özelliğidir. Yapılan iyilikleri unutmaması yönüyle de atasözlerinde yer almaktadır.

Atasözlerimizde köpeğin iyi nitelikleri (sadakat, avcılık, çeviklik vs.) ön plana çıkarılmak istendiğinde 'köpek', kötü nitelikleri ön plana çıkarılmak istendiğinde 'it' kelimesi kullanılmaktadır:

- *İt ağzını kemik tutar* (ÖAA.1255).
- *İt değmekle (işemekle) deniz pis olmaz* (ÖAA.1256).
- *İt derisinden post olmaz* (ÖAA.1257).
- *İti an, (değneği yanına koy) taşı eline al* (ÖAA.1258).
- *İtin (köpeğin) ahmağı baklavadan pay umar* (ÖAA.1259).

- *İtin (köpeğin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar* (ÖAA.1260).
- *İtin ölümü gelirse cami duvarına işer* (ÖAA.1261).
- *İti (köpeği) öldürene sürütürler* (ÖAA.1262).
- *İt itin ayağına (kuyruğuna) basmaz.* (ÖAA.1263).
- *Aç köpek fırın deler* (ÖAA.52).
- *Ahmak iti yol kocadır* (ÖAA.129).
- *Akılsız köpeği yol kocadır* (ÖAA.156)
- *Isıracak it dişini göstermez* (ÖAA.1184).
- *Av köpeği avdan kalmaz* (ÖAA.357).

Atasözlerinde köpekle ilgili birçok atasözüne yer verilmiş, bu atasözlerinde köpeğin koruma, sadakat ve avlama gibi özellikleri belirtilmiştir:

- *Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya) zararı vardır* (ÖAA.161).
- *Bakmakla usta olunsa(öğrense), köpekler(kediler) kasap olurdu(kasaplığı öğrenirdi)* (ÖAA.419).
- *Boş ite menzil olmaz* (ÖAA.573).
- *Çok havlayan köpek ısırılmaz* (ÖAA.670).
- *Eşeğin ölümü köpeğe düğündür* (ÖAA.930).
- *Issız eve it buyruk* (ÖAA.1189).
- *İt itin ayağına (kuyruğuna) basmaz* (ÖAA.1263).
- *İt iti suvatta bulur* (ÖAA.1264).
- *İt kağını gölgesinde yürür de kendi gölgesi sanırmış* (ÖAA.1265).
- *İtle çuvala girilmez* (ÖAA.1266).
- *İtle (köpekle) dalaşmaktan çalılı dolaşmak yeğdir. (Köpeğe dalanmaktan çalılı dolanmak yeğdir)* (ÖAA.1267).
- *İtle yatan bitle kalkar* (ÖAA.1268).
- *İt sürü para (akçe) kazan* (ÖAA.1269).
- *İt ulur, birbirini bulur* (ÖAA.1270).
- *İt ürür, kervan yürür* (ÖAA.1271)
- *Komşu iti komşuya ürümez* (ÖAA.1449).

- *Köpeğe gem vurma, kendisini at sanır* (ÖAA.1467).
- *Köpeği dövmeli ama, sahibinden utanmalı* (ÖAA.1468).
- *Köpeğin (itin) ahmağı baklavadan pay umar* (ÖAA.1469).
- *Köpeğin (itin) duası kabul (makbul) olsa (-ydı) gökten kemik yağar (-dı)* (ÖAA.1470).
- *Köpek bile yal yediği kaba pislemez (sıçmaz)* (ÖAA.1472).
- *Köpek ekmek veren (yediği) kapıyı tanır* (ÖAA.1473).
- *Köpekle (itle) dalaşmaktan çalıyı dolaşmak yeğdir* (ÖAA.1474).
- *Köpek sahibini ısırılmaz* (ÖAA.1475).
- *Köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenmez* (ÖAA.1477).
- *Kurban etiyle (kemiğiyle) köpek tavlalmaz* (ÖAA.1509).
- *Kurda konuk (komşu) giden, köpeğini yanında götürür* (ÖAA.1511).
- *Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur* (ÖAA.1515)
- *Kurtla görüşürsen köpeğini yanından ayırma. (Kurda konuk giden köpeğini yanında götürür)* (ÖAA.1518).
- *Sahipsiz eve it buyruk* (ÖAA.1743).
- *Ürümesini bilmeyen köpek(it), sürüye kurt getirir* (ÖAA.1944).
- *Ürüyen köpek ısırılmaz(kapmaz)* (ÖAA.1945).
- *Yağ yiyen köpek tüyünden belli olur(bellidir)* (ÖAA.1981).

Köpeğe 54 atasözünde yer verilmiştir. Atasözlerinde, hayvanlar arasında attan sonra en çok köpekten söz edilmiştir.

3.5.1.3. Eşek

Yük taşıyan bir hayvan olan eşek binek hayvanı olarak kullanılmaktadır. Eşeğe atasözlerinde yük ve insan taşıma, düştüğü yere bir daha düşmeme gibi özellikleriyle 40 kez yer verilmiştir:

- *Adam adamdır, olmasa da pulu; eşek eşektir, olmasa da çulu (atlastan olsa çulu). (ÖAA.67).*
- *Alçacık eşeğe herkes biner, (alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeyle kolay) (ÖAA.177).*
- *Baş ol da eşek başı (soğan başı) ol (ÖAA.456).*
- *Bostana dadanan eşeğin kuyruğu, kulağı olmaz (ÖAA.564).*
- *Boş eşek yorga gider (ÖAA.570).*
- *Canı acıyan eşek atı geçer (ÖAA.607).*
- *Canı yanan eşek attan yürük olur (Canı acıyan eşek atı geçer) (ÖAA.610).*
- *Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder, (eşek küçüktür amma dokuz deveyi yeder) (ÖAA.745).*
- *El elin eşeğini türkü çağırarak arar (ÖAA.861).*
- *Emanet eşeğin yuları gevşek olur (ÖAA.890).*
- *Emanet hayvanın (eşeğin) kuskunu (paldımı) yokuşta kopar (ÖAA.891).*
- *Eşeğe altın semer vursalar yine eşektir (ÖAA.922).*
- *Eşeğe (katıra) cilve yap demişler, çifte (tekme) atmış (ÖAA.923).*
- *Eşeğe marifetini göster demişler, yıkılıp ağnamış (ÖAA.924).*
- *Eşeği bağla, işini sağla (ÖAA.925).*
- *Eşeği dama çıkararak yine kendi indirir (ÖAA.926).*
- *Eşeği düğüne çağırılmışlar, "ya odun eksik, ya su" demiş (ÖAA.927).*
- *Eşeğini sağlam bağla, sonra Allah'a ısmarla (komşunu hırsız çıkarma), (Eşeği bağla, işini sağla) (ÖAA.928).*
- *Eşeğin kuyruğunu kalabalıkta kesme; kimi uzun der, kimi kısa (ÖAA.929).*
- *Eşeğin ölümü köpeğe düğündür (ÖAA.930).*
- *Eşeği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin (ÖAA.931).*
- *Eşeği süren (tumarlayan) osuruğuna katlanır (ÖAA.932).*
- *Eşeği yoldan çıkararak sıpanın oynaması (ÖAA.933).*
- *Eşek at olmaz, ciğer et olmaz (ÖAA.934).*

- *Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez, (Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez) (ÖAA.935).*
- *Eşek eşeği ödünç kaşır (ÖAA.936).*
- *Eşek (eşkin) eve gelmiş, yorga yolda kalmış (ÖAA.937).*
- *Eşek hoşaftan ne anlar? (ÖAA.938).*
- *Eşek kocamakla (büyümeyle) tavlabaşı olmaz (ÖAA.939).*
- *Eşek, kulağı kesilmekle küheylan olmaz (ÖAA.940).*
- *Eşek küçüktür ama dokuz deveyi yeder (ÖAA.941).*
- *Eşkin (eşek) eve gelmiş, yorga yolda, kalmış (ÖAA.943).*
- *Harmanda dirgen (turpan) yiyen sıpa, yılına kadar acısını unutmaz (ÖAA.1084).*
- *Her zaman eşek ölmez, on köfte on paraya olmaz (ÖAA.1162).*
- *Hıyar akçesiyle alınan eşeğin ölümü sudan olur (ÖAA.1170).*
- *Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz (ÖAA.1672).*
- *Tevekkelin (tevekküllünün) gemisi batmaz(eşeğini kurt yemez) (ÖAA.1908).*
- *Yorgun eşeğin (öküzün) çüş(ıslık) canına minnet (ÖAA.2067).*
- *Yük altında(yüklü) eşek anırmaz (ÖAA.2077).*
- *Yük altında eşek kalır (ÖAA.2078).*

Eşeğe atasözlerinde 40 kez yer verilmiştir.

3.5.1.4. Yılan

Atasözlerinde yılan, zarar vermesi yönüyle yer verilmiştir. Yılan kişileştirilerek saldırgan insan veya düşmanı belirtmek için kullanılmıştır:

- *Bana dokunmayan yılan bin yaşasın (ÖAA.437).*
- *Denize düşen yılan (yosuna) sarılır (ÖAA.728).*
- *El eliyle yılan tutulur, (El eliyle yılan tut, onu da yalan tut) (ÖAA.864).*
- *Sevda (sevgi) geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur (ÖAA.1783).*
- *Uyuyan yılanın kuyruğuna basma (ÖAA.1940).*
- *Yılan yumuşak diye el sunma (ÖAA.2036).*

- *Yılanın başı küçükken ezilir (ÖAA.2037).*
- *Yılanın sevmediği ot, deliğinin ağzında biter (ÖAA.2038).*
- *Yılan sokan uyumuş, aç kalan uyumamış (ÖAA.2039).*

3.5.1.5. Fare

Atasözlerinde fareye aslan ve kedinin yiyeceği olması yönüyle 6 kez yer verilmiştir:

- *Al arslan tutar, güç sıçan tutmaz. (ÖAA.176).*
- *Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir (ÖAA.285).*
- *Eceli gelen fare kedi taşığı kaşır (ÖAA.837).*
- *Fare (sıçan) çıktığı deliği bilir (ÖAA.967).*
- *Sıçan (fare) çıktığı deliği bilir (ÖAA.1789).*
- *Sıçan geçer yol olur (ÖAA.1790).*

3.5.1.6. Arı

Arı, çalışkanlığı ile ün yapan bir hayvandır. Arı, çeşitli çiçeklerden yararlanıp bal yapan bir hayvandır. Bal yapması açısından faydalı bir hayvan olan arı, iğnesi olması ve sokması yönüyle de kendisine zarar vermek isteyenlerden kendini korumaktadır.

- *Arı, bal alacak çiçeği bilir (ÖAA.262).*
- *Arı gibi eri olanın dağ kadar yeri olur. (ÖAA.263).*
- *Arı kızdıranı sokar (ÖAA.268).*
- *Arı söğüdü akıllı öğüdü sever (ÖAA.270).*
- *Arı ile karının sırrına erilmez (NA.1741).*
- *Ağzında bal olan arının kuyruğunda iğnesi olur (NA.714).*
- *Arı ile kalkan, bal başına; sinek ile kalkan leş başına (NA.1740).*
- *Arı iyi olursa, balı Bağdat'tan getirir (NA.1742).*
- *Arı kahrı çekmeyen, balın kadrini ne bilsin? (NA.1744).*
- *Arı kovanına çomak sokulmaz (NA.1747).*

- *Arı da bal, kafeste mal buldun mu al* (NA.1757).
- *Arıdan bal almak, herkesin kârı değildir* (NA.1758).
- *Arıyı duman(tütsü), insanı iman yola getirir* (NA.1775).

3.5.1.7. Horoz

Horoz, sabah gün doğarken öterek insanları uyandırır. Dişi olmadığından yumurtlama özelliği yoktur:

- *Beş tavuğa bir horoz yeter* (ÖAA.477).
- *Cins horoz yumurtada öter* (ÖAA.615).
- *Her horoz kendi çöplüğünde (küllüğünde) öter (eşinir)* (ÖAA.1125).
- *Her şeyin vakti var, horoz bile vaktinde öter* (ÖAA.1154).
- *Horoz ölür, gözü çöplükte kalır* (ÖAA.1175).
- *Horozu çok olan köyün sabahı geç olur* (ÖAA.1176).
- *Kaz kazla, daz dazla, kel tavuk kel (topal) horozla.* (ÖAA. 1366).
- *Vakitsiz öten horozun başını keserler* (ÖAA.1952).
- *Zengin horozu bile yumurtlar* (ÖAA.2095).

3.5.1.8. İnek

İnek süt vermesi yönüyle atasözlerinde yer almıştır:

- *İnek gibi süt vermeyen, öküz gibi kutan sürer* (ÖAA.1096).
- *Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasın* (ÖAA. 1452).
- *Sağılır ineğin buzağısı kesilmez* (ÖAA.1738).
- *Sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa* (ÖAA.1769).
- *Zemheride yoğurt isteyen cebinde inek taşır* (ÖAA.2093).

3.5.1.9. Öküz

Çift sürülmesi ve tarımsal faaliyetleri sürdürmede önemli bir hayvan olduğundan bahsedilmektedir:

- *Harman döven öküzün ağzı bağlanmaz* (ÖAA.1085).
- *Komşunu iki inekli (öküzlü) iste ki kendin bir inekli (öküzlü) olasın* (ÖAA.1452).
- *Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden* (ÖAA.1456).
- *Ortaklık öküzden, başka (başlı başına) buzağı yeğdir* (ÖAA.1650).
- *Öküze boynuzu yük olmaz* (ÖAA.1670).
- *Serkeş öküz (son) soluğu kasap dükkânında alır* (ÖAA.1780).
- *Yalnız öküz, çifte (boyunduruğa) koşulmaz* (ÖAA.1988).
- *Yorgun eşeğin (öküzün) çüş(ıslık) canına minnet* (ÖAA.2067).

3.5.1.10.Dana

Etinden yararlanan bir hayvandır:

- *Saksağan danayı babası hayrına bitlemez* (ÖAA.1748).
- *Yaza çıkardık danayı, beğenmez oldu anayı* (ÖAA.2016).
- *Ana kıymetini dana bilir* (NA.1503).
- *Dana büyür ama çulu büyümez* (MY.65).

3.5.1.11.Buzağı

- *Ortaklık öküzden başlı başına buzağı yeğdir* (ÖAA.1650).
- *Sağılır ineğin buzağısı kesilmez* (ÖAA.1738).

3.5.1.12.Manda

- *Karga mandayı (saksağan danayı) babası hayrına bitlemez* (ÖAA.1324).
- *Kaymağı seven mandayı yanında taşır* (ÖAA.1357).

- *Yazın araması, kışın taraması olmasa herkes besler mandayı* (ÖAA.2017).

3.5.1.13.Katır

Dişi at ve erkek eşeğin birleşimiyle katır türü oluşmuştur:

- *Acemi katır kapı önünde yük indirir* (ÖAA.14).
- *Atı atasıyla, katırı anasıyla* (ÖAA.330).
- *Katıra "babam kim?" demişler, "dayım at" demiş* (ÖAA.1345).

3.5.1.14.Domuz

Domuz, leş yediği için yenmesi İslam dininde yasaklanan bir hayvandır:

- *Aç arslandan tok domuz yeğdir* (ÖAA.29).
- *Aç domuz darıdan çıkmaz.* (ÖAA.33).
- *Devletin malı deniz, yemeyen domuz* (ÖAA.757).
- *Domuzdan toklu doğmaz* (ÖAA.793).
- *Domuz derisi (-nden) post olmaz, eski düşman dost olmaz* (ÖAA.794).
- *Domuzun kuyruğunu kes yine domuz* (ÖAA.795).

3.5.1.15.Balık

Denizde yaşayan bir hayvandır ve kendini avlayanlara ilenmiştir:

- *Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir* (ÖAA.425).
- *Balık baştan avlanır* (ÖAA.426).
- *Balık baştan kokar* (ÖAA.427).
- *Balık demiş ki: "etimi yiyen doymasın, avımı yapan gülmesin (onmasın)* (ÖAA.428).
- *Balık kokarsa tuzlanır, ya tuz kokarsa ne yapılır?* (ÖAA.429).

- *Büyük balık küçük balığı yer(yutar) (ÖAA.591).*
- *Cambaz ipte, balık dipte gerek (ÖAA.597).*
- *Denizdeki balığı (pazarı) pazarlığı olmaz(bini bir para) (ÖAA.727).*
- *Et (balık) kokarsa tuzlanır; ya tuz kokarsa ne yapılır? (ÖAA.946).*
- *İyilik et denize at, balık bilmezse Halik bilir (ÖAA.1281).*
- *Kaçan balık büyük olur (ÖAA.1290).*
- *Mirî malı balık kılçığıdır, yutulmaz (balık kılçığı gibi boğazda kalır) (ÖAA.1595).*

3.5.1.16. Sinek

Uçan bir hayvan olan sinek, temiz kirli her yere konduğu için mikrop taşıma özelliğine sahiptir:

- *Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az (ÖAA.252).*
- *Bal olan yerde sinek de olur (bulunur) (ÖAA.434).*
- *Sinek küçüktür ama mide bulandırır (ÖAA.1794).*
- *Sinek pekmezciyi tanır (ÖAA.1795).*

3.5.1.17. Karınca

Çalışkan olması yönüyle öne çıkan karınca, yazdan kışın yiyeceğini depolayan bir hayvandır:

- *Düşmanın karınca ise de hor bakma (ÖAA.831).*
- *Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar (ÖAA.1328).*
- *Karınca (-nın) zevali gelince kanatlanır (ÖAA.1329).*

3.5.1.18. Kedi

Kedi, yapılan iyiliği unutması açısından atasözlerinde olumsuz özellik taşıyan bir hayvan olarak görülmektedir:

- *Camiinin(mescidin) mumunu yiyen kedinin gözü kör olur (ÖAA.599).*
- *Cins kedi ölüsünü göstermez (ÖAA.616).*
- *Eceli gelen fare kedi taşığı kaşır (ÖAA.837).*
- *Kedi götünü görmüş, "yaram var" demiş, (Kedi kıcına bakar da "yaram var" dermiş) (ÖAA.1376).*
- *Kedinin boynuna ciğer asılmaz (ÖAA.1377).*
- *Kedinin gideceği samanlığa kadar (ÖAA.1378).*
- *Kedinin kabahatini önüne koyarlar, öyle döverler. (ÖAA.1379).*
- *Kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı. (ÖAA.1380).*
- *Kedinin usluluğu sıçan görünceye kadar (ÖAA.1381).*
- *Kedi uzanamadığı (yetişemediği) ciğere, pis (murdar) der. (ÖAA.1382).*
- *Kedi, yavrusunu yerken sıçana benzetir. (ÖAA.1383).*
- *Kediye "Bokun kimya" demişler, üstünü örtmüş (ÖAA.1384).*
- *Kediyi sıkıştırma, üstüne atılır (ÖAA.1385).*

3.5.1.19. Kuş

Kuşla ilgili birçok atasözü söylenmiş, kuş türleri ile ilgili de çeşitli atasözlerine yer verilmiştir:

- *Alıcı kuşun ömrü az olur (ÖAA.188).*
- *Allah uçamayan kuşa alçacık dal verir (ÖAA.215).*
- *Ava gelmez kuş olmaz, başa gelmez iş olmaz (ÖAA.353).*
- *Baz bazla, kaz kazla, kel tavuk topal horozla (ÖAA.462).*
- *Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz (ÖAA.1040).*
- *Her kuşun eti yenmez (kuş var ki et yedirirler) (ÖAA.1152).*
- *Kış kışlığını, kuş kuşluğunu gösterir (yapar) (ÖAA.1420).*
- *Kör kuşun yuvasını Allah yapar (ÖAA.1485).*
- *Kuşa kafes lâzım, boruya nefes (ÖAA.1527).*
- *Kuşa süt nasip olsa anasından olurdu (ÖAA.1528).*
- *Kuş, kanadına kira istemez (ÖAA.1529).*

- *Kuşu kuşla avlarlar* (ÖAA.1531).
- *Kuş var eti yenir, kuş var et yedirilir, (Her kuş eti yenmez)* (ÖAA.1532).
- *Kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur* (ÖAA.1534).
- *Sebepsiz kuş bile uçmaz* (ÖAA.1764).
- *Yırtıcı(alıcı) kuşun ömrü az olur* (ÖAA.2042).
- *Yuvayı yapan dişi kuştur, (Yuvayı dişi kuş ya)* (ÖAA.2076).
- *Zeyrek kuş iki ayağından tutulur* (ÖAA.2099).

3.5.1.20. Bülbül

Bülbül, sesi güzel olduğu için kafese mahkum olan bir kuştur:

- *Bülbülü altın kafese koymuşlar ‘ Ah vatanım!’ demiş* (ÖAA.589).
- *Bülbülün çektiği dili belası(-dır)* (ÖAA.590).

3.5.1.21. Kaz

Kaz, atasözlerinde tavukla beraber dile getirilmiştir:

- *Bugünkü tavuk yarınki kazdan iyidir, (yarınki kazdan bugünkü tavuk yeğdir).* (ÖAA. 582).
- *Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez* (ÖAA.1365).
- *Kaz kazla, daz dazla, kel tavuk kel (topal) horozla* (ÖAA.1366).
- *Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür)* (ÖAA.1453).
- *Yarınki kazdan bugünkü tavuk(yumurta) yeğdir* (ÖAA.2000).

3.5.1.22. Serçe

- *Adam adama (gene, her zaman) gerek olur, (iki serçeden börek olur.)* (ÖAA.64).

- *Kedinin kanadı olsaydı serçenin adı kalmazdı* (ÖAA.1380).
- *Serçeden korkan darı ekmez* (ÖAA.1779).

3.5.1.23. Saksığan

- *Saksığan danayı babası hayrına bitlemez* (ÖAA.1748).

3.5.1.24. Keklik

- *Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış* (ÖAA.1323).

3.5.1.25. Leylek

Göçebe bir kuş olmasıyla atasözlerinde yer almıştır:

- *Leyleği kuştan mı sayarsın, yazın gelir, kışın gider* (ÖAA.1550).
- *Leyleğin ömrü (günü) laklaka ile geçer* (ÖAA.1551).

3.5.1.26. Kırlangıç

- *Kırlangıcın zararını biberciden sor* (ÖAA.1414).

3.5.1.27. Karga

Sesi kötü olduğundan insanların rahatsız olduğu bir kuştur:

- *Alacağım olsun da ala kargada olsun, (ala kargada alacağım olsun, alamazsam gözümü oysun)* (ÖAA.171).

- *Besle kargayı, oysun gözünü* (ÖAA.473).
- *Karga ile gezen boka konar* (ÖAA.1322).
- *Karga kekliği taklit edeyim derken kendi yürüyüşünü şaşırmış* (ÖAA.1323).
- *Karga mandayı (saksığan danayı) babası hayrına bitlemez* (ÖAA.1324).
- *Karga yavrusuna bakmış, "benim ak pak evlâdım" demiş, (Kuzguna yavrusu anka görünür)* (ÖAA.1325).
- *Kulavuzu karga olanın burnu boktan kalkmaz (kurtulmaz, çıkmaz)* (ÖAA.1405).

3.5.1.28.Baykuş

- *Baykuşun kısmeti ayağına gelir* (ÖAA.460).

3.5.1.29.Kartal

- *Kartala bir ok değmiş, yine kendi yeleğinden.* (ÖAA.1338).

3.5.1.30.Doğan

- *Kutsuz kuşun yuvası doğan yanında olur.* (ÖAA.1534).

3.5.1.31.Ördek

- *Dünyayı sel bassa ördeğe vız gelir* (ÖAA.826).

3.5.1.32.Gergedan

- *Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur.* (ÖAA.1371).

3.5.1.33.Çekirge

- *Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge, üçüncüde ele geçersin çekirge. (ÖAA.538).*

3.5.1.34.Tilki

Kurnaz olması yönüyle atasözlerinde yer alan bir hayvandır:

- *Ayyar tilki art ayağından tutulur, (Zeyrek kuş iki ayağından tutulur). (ÖAA.378).*
- *Gammaz olmasa tilki pazarda gezer. (ÖAA.977).*
- *Tilkinin dönüp (gezip, dolaşıp) geleceği yer, kürkçü dükkanıdır (ÖAA.1911).*
- *Tilki, tilkiliğini bildirinceye kadar post elden gider (ÖAA.1912).*
- *Tilkiye: “ Tavuk kebabı yer misin?” demişler: “ Adamın güleceğini getiriyorsun” demiş (ÖAA.1913).*
- *Yatan(yatar) arslandan, (kurttan)gezen(yeler) tilki yeğdir (iyidir) (ÖAA. 2007).*
- *Yatar kurttan yeler tilki iyidir (ÖAA.2010).*

3.5.1.35.Tavşan

- *Osmanlı tavşanı araba ile avlar (ÖAA.1653).*
- *Yağ ile yavşan, sirke ile tavşan (ÖAA.1977).*

3.5.1.36.Maymun

- *Maymunu fırına (ateşe) atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış. (ÖAA.1578).*

3.5.1.37.Deve

Atasözlerinde deveye büyük bir hayvan olması açısından yer verilmiştir:

- *Cahile söz (laf) anlatmak, deveye hendek atlatmaktan güçtür* (ÖAA.594).
- *Çingiraklı deve kaybolmaz* (ÖAA.637).
- *Deve bir akçeye (götür, hani akçe), deve bin akçeye (getir, hani deve)* (ÖAA.743).
- *Deve boynuz ararken kulaktan olmuş* (ÖAA.744).
- *Deve büyüktür amma beşini bir eşek yeder, (eşek küçüktür amma dokuz deveyi yeder)*(ÖAA.745).
- *Deveci ile konuşan(görüşen) kapısını büyük açar(açmalı)* (ÖAA.746).
- *Deveden büyük fil var* (ÖAA.747).
- *Deve deve yerine çöker* (ÖAA.748).
- *Deve Kabe' ye gitmekle hacı olmaz* (ÖAA.750).
- *Devenin derisi (yünü silkintisi) eşeğe yük olur* (ÖAA.751).
- *Deveye bindikten sonra çalı ardına gizlenilmez* (ÖAA.752).
- *Deveye burç gerek olursa boynunu uzatır* (ÖAA.753).
- *Deve yerine deve çöker* (ÖAA.754).
- *Deveye "İnişi mi seversin, yokuşu mu?" demişler; " Düz yere mi(düze kıran mı) girdi?" demiş* (ÖAA.755).
- *Esrik devenin çulu eğri gerek* (ÖAA.921).
- *Eşek küçüktür ama dokuz deveyi yeder* (ÖAA.941).
- *Onmadık (talihsiz) hacıyı deve üstünde (Arafat'ta) yılan sokar* (ÖAA.1646).
- *Yularsız deve yedilmez* (ÖAA.2069).

3.5.1.38.Fil

- *Deveden büyük fil var.* (ÖAA.747).

3.5.1.39.Koyun

Atasözlerinde koyun etinden ve derisinden yararlanılan bir hayvan olması yönüyle dikkat çekmektedir:

- *Ak koyunu(ala keçiyi) gören, içi dolu yağ sanır (ÖAA.159).*
- *Ak koyunun kara kuzusu da olur (ÖAA.160).*
- *Bir koyundan iki post çıkmaz (ÖAA.533).*
- *Buğday ile koyun, geri yanı oyun (ÖAA.585).*
- *Çift ile koyun, kalanı oyun (ÖAA.643).*
- *Çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (ÖAA.654).*
- *Çobansız koyunu kurt kapar (ÖAA.656).*
- *Erkek koyun kasap dükkânına yakışır (ÖAA.907).*
- *Her koyun kendi bacağından asılır (ÖAA.1151).*
- *Kaybolan (zayi olan) koyunun kuyruğu büyük olur (ÖAA.1355).*
- *Koyun can derdinde, kasap yağ derdinde (ÖAA.1462).*
- *Koyunun bulunmadığı yerde keçiyeye Abdurrahman Çelebi derler (ÖAA.1463).*
- *Koyunu yüze yetir, el onu bine yetirir (ÖAA.1464).*
- *(Lafın azı, uzu) çobana verme kızı, ya koyun güttürür ya kuzu (ÖAA.1543).*
- *Ölmüş koyun (eşek) kurttan korkmaz (ÖAA.1672).*
- *Sayılı koyunu kurt kapmaz (yemez) (ÖAA.1763).*
- *Yabancı koyun kenara yatar (ÖAA.1973).*
- *Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın. (ÖAA.1978).*
- *Zayi olan koyunun kuyruğu büyük olur. (ÖAA.2090).*

3.5.1.40. Kuzu

- *Geçmişe mazi, yenmişe kuzu derler. (ÖAA.985).*

3.5.1.41.Kuzgun

- *Kuzguna yavrusu anka (şahin, güzel) görünür (ÖAA.1535).*

3.5.1.42.Keçi

İnatçı bir hayvan olması yönüyle atasözlerinde yer almıştır:

- *Ağaca (taşa) çıkan keçinin dala bakan (ağaca çıkan) oğlağı olur (ÖAA. 86).*
- *Ağılda oğlak doğsa ovada otu biter (ÖAA.104).*
- *Ala keçi her vakit püsküllü oğlak doğurmaz (ÖAA.174).*
- *Ala keçiyi gören, içi dolu yağ sanır (ÖAA.175).*
- *Bir uyuz keçi bir sürüyü boklar (ÖAA.541).*
- *Çobanın gönlü olursa(olunca) tekeden yağ (süt) çıkarır (ÖAA.655).*
- *Harman dövmek keçinin işi değil (ÖAA.1086).*
- *Keçide de (Keçinin de) sakal (sakalı) var, (Sakal keçide de var.) (ÖAA.1369).*
- *Keçi kurttan kurtulsa gergedan olur (ÖAA.1371).*
- *Keçiye can kaygısı, kasaba yağ kaygısı (ÖAA.1375).*
- *Sakal keçide de var (ÖAA.1745).*

3.5.1.43. Arslan

Arslan, güçlü olması yönüyle atasözlerinde yer almıştır:

- *Aç arslandan tok domuz yeğdir (ÖAA.29).*
- *Aç kurt arslana saldırır (ÖAA.53).*
- *Al arslan tutar, güç sıçan tutmaz (ÖAA.176).*
- *Al ile arslan tujtulur, güç ile sıçan(gücüğen) tutulmaz.(al arslan tutar, güç sıçan tutmaz (ÖAA.194).*
- *Arslan kocayınca sıçan deliği gözetir (ÖAA.285).*
- *Arslan kükrerse atın ayağı kösteklenir (ÖAA.286).*
- *Arslan postunda, gönül dostunda. (ÖAA.278).*
- *Arslan yatağından(yattığı yerde) bellidir(belli olur) (ÖAA.288).*
- *Çul içinde arslan yatar (ÖAA.680).*

- *Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?* (ÖAA.906).
- *Her gönülde bir arslan yatar* (ÖAA.1121).
- *Her yiğidin gönlünde (her gönülde) bir arslan yatar* (ÖAA.1160).
- *İki arslan bir posta sığmaz* (ÖAA.1193).
- *On para on arslanın ağzında* (ÖAA.1648).
- *Yatan(yatar) arslandan, (kurttan)gezen(yeler) tilki yeğdir (iyidir)* (ÖAA.2007).

3.5.1.44. Ayı

Yabani bir hayvan olması yönüyle atasözlerinde ayıya yer verilmiştir:

- *Ahlatın (armutun) iyisini (dağda) ayılar yer* (ÖAA.126).
- *Armudun(ahlatın) iyisini ayılar yer* (ÖAA.273).
- *Avcı ne kadar al (hile) bilse, ayı o kadar yol bilir* (ÖAA.456).
- *Ayı sevdiği yavrusunu hırpalar* (ÖAA.373).
- *Ayıyı(maymunu) fırına(ateşe) atmışlar, yavrusunu ayağının altına almış* (ÖAA.375).

3.5.1.45.Yengeç

- *Yengece “ Niçin yan yan gidersin?” demişler; “Serde kabadayılık var” (yiğide nice yürürse yaraşır) demiş* (ÖAA.2027).

3.5.1.46. Hayvani Ürünler

Hayvanî ürünler arasında bal ve süte (süt ürünleri) ağırlık verilmiştir:

3.5.1.46.1. Bal

Atasözlerinde birden çok ve farklı durumlar için bal kelimesinin kullanılması Türklerde arıcılık işinin de yapıldığını, bu durum ise Türklerin tam göçebe bir yaşam sürmediklerini kanıtlar niteliktedir:

- *Arı bal alacak çiçeği bilir (ÖAA.261).*
- *Asil azmaz, bal kokmaz (ÖAA.292).*
- *Bal bal demekle ağız tatlanmaz (ÖAA.421).*
- *Balcının var bal tası, oduncunun var baltası (ÖAA.423).*
- *Balı dibinden yağı yüzünden (ÖAA.424).*
- *Balın alası, oğlun tazesinden (ÖAA.430).*
- *Balı olan bal yemez mi? (ÖAA.431).*
- *Balı parmağı uzun olan yemez, kısmetlisi yer (ÖAA.432).*
- *Bal ile kaymak yenir ama her keseye göre değil (ÖAA.433).*
- *Bal olan yerde sinek de olur (ÖAA.434).*
- *Bal tutan parmağını yalar (ÖAA.436).*
- *Bedava sirke baldan tatlıdır (ÖAA.463).*
- *Çanakta balın olsun, Yemen 'den arı gelir (ÖAA.627).*
- *Deliye bal tattırılmışlar, çarşıda katran bırakmamış (ÖAA.717).*
- *Sade pirinç zerde olmaz, bal gerektir kazana; baba malı tez tükenir evlat gerek kazana (ÖAA.1733).*

Süte ve süt ürünleri olan ayran, peynir, yoğurta da sıkça yer verilmiştir.

3.5.1.46.2. Süt

İnek, koyun, keçiden elde edilen süt, atasözlerinde şu şekilde yer almıştır:

- *Çobanın gönlü olursa(olunca) tekeden yağ (süt) çıkarır (ÖAA.655).*
- *Dağ ovanın süt anasıdır (NA.5214).*
- *İnek gibi süt vermeyen, öküz gibi kutan sürer (ÖAA.1216).*

- *Kuşa süt nasip olsa, anasından olurdu* (ÖAA.1528).
- *Sütle giren huy, canla çıkar* (NA.16255).
- *Sütlü inek ol da, vur bakırı devir* (NA.16256).
- *Sütlüyü sürüden çıkarmazlar* (NA.16259).
- *Sütsüz koyun meleyen olur* (NA. 16261).
- *Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer* (NA.16263).
- *Süzme yoğurdun ezmesi, dünürlükte yalan düzmesi (sevaptır)* (NA.16269).

3.5.1.46.3. Yoğurt

Sütün mayalanması yoluyla elde edilen yoğurt atasözlerinde şu şekilde geçmiştir:

- *Ekmekten kaşık olur ama her yoğurdun hakkına değil* (ÖAA.849).
- *Her yiğidin bir yoğurt yiyişi vardır* (ÖAA.1159).
- *Kimse ayranım (yoğurdum) ekşi demez, (Yoğurdum, (ayranım) ekşidir diyen olmaz)* (ÖAA.1430).
- *Mayasız yoğurt tutmaz (çalınmaz)* (ÖAA.1577).
- *Sütten ağzı yanan, yoğurdu üfleyerek yer* (NA.16263).
- *Yoğurdum(ayranım) ekşidir diyen olmaz* (ÖAA.2056).
- *Zemheride yoğurt isteyen cebinde inek taşır* (ÖAA.2093).

3.5.1.46.4. Ayran

- *Ayranım ekşidir diyen olmaz* (ÖAA.376).
- *Sütten ağzı yanan, ayranı üfleyerek içer* (NA.16264).

3.5.1.46.5. Peynir

- *Avradı eri saklar, peyniri deri* (ÖAA.358).
- *Lafla (lakırdı ile) peynir gemisi yürümez* (ÖAA.1545).
- *Lakırdı ile peynir gemisi yürümez* (ÖAA.1548)

3.5.1.46.6. Kaymak

- *Bal ile kaymak yenir ama, her keseye göre değil* (ÖAA.433).
- *Canı kaymak isteyen mandayı yanında taşır* (ÖAA.609).
- *Kaymağı seven mandayı yanında taşır* (ÖAA.1357).

3.5.1.47. Yiyecekler

3.5.1.47.1. Pilav

Atasözlerinde yemek olarak pilava şu şekilde yer verilmiştir:

- *Ata arpa. yiğide pilav* (ÖAA.307).
- *Dervişe “Bağdat’ta pilav var” demişler, “Yalan değilse irak değil” demiş* (ÖAA.740).
- *Papaz her gün pilav yemez* (ÖAA.1688).
- *Pilavdan dönen kaşığın sapı (dönenin kaşığı) kırılınsın* (ÖAA.1707).
- *Pilav yiyen kaşığı yanında (belinde) taşır* (ÖAA.1708).

3.5.1.47.2. Aş

Hem yemeklerin genel adı olarak, hem de bulgur pilavı olarak atasözlerinde şu şekilde yer almıştır:

- *Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşı girince yağ oldum sanır* (ÖAA.4).
- *Asil ile taş taşı, bedasıl ile yeme aşısı* (ÖAA.293)
- *Aşını, işini bil* (ÖAA.300).
- *Aşını pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur* (ÖAA.301).
- *Aş taşınca kepçeye paha olmaz* (ÖAA.304).
- *Aş tuz ile tuz oran ile* (ÖAA.305).
- *Avrat var, arpa unundan aş yapar; avrat var, bulgur unundan keş yapar* (ÖAA.360).

- *Az el aş kotarır, çok el iş kotarır* (ÖAA.384).
- *Az eli aşta gör, çok eli işte gör* (ÖAA.385).
- *Azıcık aşım, kaygısız(ağrısız, kavgasız) başım* (ÖAA.387).
- *Bey aş borç, düğün aş ödünç* (ÖAA.480).
- *Düğün aşıyla dost ağırılanmaz* (ÖAA.814).
- *El kazanı ile aş kaynamaz* (ÖAA.875).
- *Elti eltiye eş olmaz, arpa unundan aş olmaz* (ÖAA.883).
- *Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat (pişir) aşını* (ÖAA.902).
- *Erken kalktım işime, şeker kattım aşıma* (ÖAA.910).
- *Gençlikte para kazan (taş taşı), kocalıkta kur kazan (ye aş)* (ÖAA.1001).
- *Gönülsüz yenen (istenmeyen) aş, ya karın ağrı ya baş* (ÖAA.1020).
- *İmam evinden aş, ölü gözünden yaş çıkmaz* (ÖAA.1210).
- *İstenmeyen aş, ya karın ağrıtır ya baş* (ÖAA.1241).
- *Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını* (ÖAA.1444).
- *Kötü söyleme eşine, ağı katar aşına* (ÖAA.1498).
- *Ne doğrarsan aşına, o çıkar kaşığına* (ÖAA.1615).
- *Sana taşla vurana (dokunana) sen aşla (ekmekle, pamukla) var (dokun)* (ÖAA.1750).
- *Tatsız aşı su neylesin, akılsız başa söz neylesin* (NA.16604).
- *Varişına gelişim, tarhana aşına bulgur aşım* (ÖAA.1957).
- *Yazın başı pişenin, kışın aş pişer* (ÖAA.2018).

3.5.1. Tarım

Türkler hayvancılığa daha çok önem vermiş, ancak tarımla da ilgilenmişlerdir. Her ne kadar göçebe olduklarından tarım yapmadıkları söylene de yaylak ve kışlak arasında belli noktalara yerleşmiş ve tarım faaliyetlerini buralarda sürdürmüşlerdir. Atasözlerinde tahıl ürünleri, meyveler ve sebzelere yer verilmiştir. Ancak meyve adları atasözlerinde diğer ürünlere göre daha çok geçmektedir.

3.5.2.1. Meyve

Atasözlerinde çeşitli meyvelere yer verilmiştir. Atasözlerinde en çok yer verilen meyveler şu şekildedir: elma, armut, kavun, karpuz, incir ve üzüm.

3.5.2.1.1. Elma

Elma, bütün dünyaya Orta Asya'dan yayılmıştır. Elma, ılık ve serin iklim ile yağış isteyen elma, soğuğa dayanıklı bir meyvedir. Elmaya atasözlerinde şu şekillerde yer verilmiştir:

- *Al elmaya taş atan çok olur* (ÖAA.184).
- *Elma ağacından uzak düşmez* (NA.7388).
- *Yarım elma, gönül alma* (ÖAA.1988).

Elmayı yerken dikkatli olunmalıdır. Elmayı soyarak ve aşırıya gitmeden yemek gerekmektedir:

- *Elmayı soy da ye, armudu say da ye* (ÖAA.878).
- *Armudu soy ye, elmayı say ye* (ÖAA.275).

Elmanın nasıl yerde yetiştirilmesi gerektiği de atasözlerinde belirtilmektedir:

- *Elmanın dibi göl, armudun dibi yol* (ÖAA.876).
- *Elmayı çayıra, armudu bayıra* (ÖAA.877).

3.5.2.1.2. Armut

- *Armut dalının dibine düşer* (ÖAA.276)
- *Armutun iyisini ayılar yer* (ÖAA.273)
- *Ahladın iyisini ayılar yer* (ÖAA.126)

Armut yerken dikkatli olunmalıdır. Armut da tıpkı elma gibi soyularak ve aşırıya gidilmeden yenilmelidir:

- *Armudu soy ye, elmayı say ye* (ÖAA.275).
- *Elmayı soy da ye, armudu say da ye* (ÖAA.878).

Armutun nasıl yerde yetiştirilmesi gerektiği de atasözlerinde belirtilmektedir:

- *Elmanın dibi göl, armudun dibi yol* (ÖAA.876).
- *Elmayı çayıra, armudu bayıra* (ÖAA.877).

Armut ilk çıktığında daha lezzetlidir:

- *Armutun önü, kirazın sonu* (ÖAA.274)

3.5.2.1.3.Karpuz

- *Kavun karpuz yata yata büyür* (ÖAA.1352).
- *Kavun karpuz kökeninde büyür* (ÖAA.1351).
- *Karpuz kabuğu görmeden denize girme* (ÖAA.1334).
- *İki karpuz bir koltuğa sığmaz* (ÖAA.1204).
- *Karpuz kesmekle hararet sönmez (yürek soğumaz)* (ÖAA.1335).
- *Karpuz (kavun, karpuz) kökeninde büyür* (ÖAA.1336).

3.5.2.1.4. Kavun

- *Felek, kimine kavun yedirir kimine kelek* (ÖAA.270).

- *Karpuz (kavun, karpuz) kökeninde büyür (ÖAA.1336).*
- *Kavun, karpuz kökeninde büyür (ÖAA.1351).*
- *Kavun, karpuz yata yata büyür (ÖAA.1352).*

3.5.2.1.5. İncir

- *Darı unundan baklava, incir ağacından oklava olmaz (ÖAA.695).*
- *İncir babadan, zeytin dededen (ÖAA.1214).*

3.5.1.2.6. Üzüm

- *Üzümünü ye, bağını sorma (ÖAA.1949).*
- *Üzüm üzümüne baka baka kararır (ÖAA.1950).*
- *Bağa bak üzüm olsun, yemeye yüzün olsun (ÖAA.407).*
- *Baba oğluna bir bağ bağışlamış, oğul babaya bir salkım üzüm vermemiş (ÖAA.403).*
- *Bağda izin olsun, üzüm yemeye yüzün olsun (ÖAA.410).*
- *Baba koruk (erik, ekşi elma) yer, oğlunun dişi kamaşır (ÖAA.399).*

3.5.1.2.7. Kiraz

- *Armutun önü, kirazın sonu (ÖAA.274).*

3.6. Kişilik Özellikleri

Kişilik geliştirmeye yönelik, oldukça fazla atasözleri bulunmaktadır. Eğitimin, bilgili olmanın, güven duyulmanın, alçakgönüllülüğün ve akıllı olmanın önemi; yalanın ve açgözlülüğün zararını, akılsız insanların durumunu anlatan atasözleri bulunmaktadır. Atasözleri genel olarak öğüt veren, uyarı niteliğindeki sözlerden oluştuğundan, bunun yanı sıra daha birçok olumlu özellik de bulunmaktadır:

3.6.1. Akıllılık

- *Deli arlanmaz soyu(sahibi) arlanır* (ÖAA.707).
- *Deli deli akarı, bura bura tıkarlar* (ÖAA.708).
- *Deli deliden hoşlanır, imam ölüden* (ÖAA.709).
- *Deli deliyi görünce değneğini(çomağını) saklar(gizler)* (ÖAA.710).
- *Deliden al uslu haberi* (ÖAA.711).
- *Deli dostun olacağına akıllı düşmanın olsun* (ÖAA.712).
- *Deli kız düğün etmiş, kendi baş sedire geçmiş* (ÖAA.714).
- *Deliye bal tattırmuşlar, çarşıda katran bırakmamış* (ÖAA.717).
- *Deliye (göre) her gün bayram* (ÖAA.718).
- *Deliye taş atma, başını yarar(başına taş yağdırır)* (ÖAA.719).
- *Demir ıslanmaz, deli uslanmaz.* (ÖAA.720).
- *Irmak kenarına çeşme yapılmaz.* (ÖAA.1180).
- *Karnı tok it gölgede yatar* (ÖAA.1333).
- *Köpeğin (itin) ahmağı baklavadan pay umar.* (ÖAA.1469).
- *Ağlama ölü için, ağla deli için* (NA.646).
- *Ak gelin yengeyi halayığı sanır* (ÖAA.128).
- *Ahmak iti yol kocadır* (ÖAA.129).
- *Akılsız başın cezasını/zahmetini ayak çeker* (ÖAA.154).
- *Bir deli kuyuya taş atmış, kırk akıllı çıkaramamış/Bir delinin kuyuya attığı taşı kırk akıllı çıkaramaz* (ÖAA.513).
- *Deli deliyi bulur, imam ölüyü.* (NA.5483).
- *Deli deliyi görünce değneğini/çomağını saklar/gizler* (ÖAA.710).
- *Deli ile çıkma yola, başına getirir bela* (ÖAA.713).

- *Deli kız evde kalmaz, delikli boncuk yerde (NA.5511).*
- *Deliye göre her gün bayram (ÖAA.718).*
- *Deliye taş atma, başını yarar/başına taş yığdırır (ÖAA.719).*
- *Demir ıslanmaz, deli uslanmaz (ÖAA.720).*
- *Irmak kenarına çeşme yapılmaz (ÖAA.1180).*
- *Karnı tok it gölgede yatar (ÖAA.1333).*

3.6.2. Alçakgönüllülük

Alçakgönüllü olmak, bir meziyettir:

- *Ağaç, meyvesi olunca başını aşağı salar (ÖAA.91).*
- *Alçak uçan yüce konar, yüce uçan alçak konar (ÖAA.179).*

3.6.1. Yalan

İnsanlar bir kez kandırılabilir. Yalan söylemek, yalan söyleyene er geç zarar getirir:

- *Adam adamı bir kere(defa) aldatır (sınar) (ÖAA.68).*
- *Arife günü yalan söyleyenin(oruç yiyenin) bayram günü yüzü kara çıkar(olur) (ÖAA.271).*
- *Ava giden avlanır (ÖAA.354).*
- *Hile ile iş gören mihnet ile can verir (ÖAA.1171).*
- *İki kişi dinden olursa bir kişi candan olur (ÖAA.1205).*
- *Kem söz, kalp (kem) akçe sahibinindir (ÖAA.1394).*
- *Ramazanda yalan söyleyenin (oruç yiyenin) bayramda yüzü kara olsun (ÖAA.1713)*

3.6.2. Açgözlülük

Açgözlü insanlar hep daha fazlasını isterler. Ancak hep daha fazlasını isteyenler ellerindekini de kaybedebilirler:

- *Az tamah çok ziyan/zarar getirir (ÖAA.393).*
- *Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz (ÖAA.380).*
- *Bir koyundan iki post/deri çıkmaz (ÖAA.533).*
- *Deve boynuz ararken kulaktan olmuş (ÖAA.744).*
- *Deveyi yardan uçuran/atan bir tutam ottur (ÖAA.755).*
- *Gözü tanede olan kuşun ayağı tuzaktan kurtulmaz (ÖAA.1040).*
- *Tamahkâra “Cehenneme gider misin?” demişler, “Maaş ne kadar ?” demiş (NA.16454)*
- *Tamahkarın başından bela eksik olmaz (MY.4).*
- *Tamahkarın gözü kör olur (MY.4).*
- *Tamahkarın gözünü (bir avuç) toprak doyurur (NA.16457)*

3.6.3. Eğitim

Eğitimli olmak önemlidir. Eğitimli insanın yaptığı her şey, cahilin yaptığı iyi şeylerden bile hayırlıdır:

- *Âlim olmak kolay, adam olmak güç (NA.349).*
- *Âlim yaşadıkça koç olur, cahil yaşadıkça hiç olur (NA.1206).*
- *Amelsiz âlim, yemişsiz ağaç gibidir (NA.1475).*
- *Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur (NA.3360).*
- *Âlimin uyuması, cahilin ibadetinden hayırlıdır (NA.1212).*
- *Hocanın vurduğu yerde gül biter (NA.10221).*

3.6.4. Güven

Güvenli bir insan olmak, insana fayda getirir:

- *Güvendiğim(iz) dağlar, size de mi yağdı karlar?* (NA.9169).
- *Güvenme dayına, ekme (azık) al yanına* (NA.9170).
- *Güvenme dostuna, saman doldurur postuna* (NA.9171).
- *Güvenme erine, et teper derine* (NA.9172).
- *Güvenme varlığına, düşersin darlığa* (ÖAA.1057).

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Atasözleri tecrübeler ve uzun gözlemlere dayanarak söylenen ifadeler olduğundan ait olduğu milletin olaylara bakış açısını yansıtmaktadır. Bir duruma veya olaya verdikleri genel tepki, o milletin karakteristik yapısını ortaya koymaktadır. Atasözleri, Türk insanının kişiliğini olumlu şekillendirmeye yönelik öğütler vermektedir. Yalanın, aldatmanın, açgözlülüğün insana her zaman zarar verdiği, yalan söyleyenin yalanının er geç gün yüzüne çıkacağı ve insanı zor duruma sokacağı anlatılmaktadır. Bunun yanında iyilik yapmanın çok önemli olduğu, karşılığını alsa da almasa da insanların iyilik yapmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. Türk atasözleri olumlu kişilik geliştirmeye yönelik öğütler topluluğudur.

Atasözleri, ait olduğu milletler hakkında birçok alanda bilgi sahibi olmamızı sağlar. Değişik açılardan incelendiğinde atasözleri, Türklerin tarım ve hayvancılıkla yoğun ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bilinenin aksine, Türklerin göçebe olmadığı, daha İskit Türkleri döneminden ‘saban’ tarım aletinin kullanıldığı, birçok topluluktan önce tarımla ilgili konularda gelişmiş oldukları görülmüştür. Çinliler, Türklerden, sulama yapabilmek için arıkların kullanıldığını görmüş, Çin’de de su arıklarını kullanmışlardır. Yine Türklerle savaş sırasında, Türklerin süvari olarak savaştığını ve savaşa uygun hareketlerini engellemeyen giysiler giydiklerini görmüş,

kendileri de savaşlarda Türklerin yaptıklarını uygulamışlardır. Savaşlar sayesinde, medeniyet açısından etkileşimler olmuştur.

Günlük hayatta en fazla etkileşimde buldukları at, köpek, eşek, inek gibi hayvanlara atasözlerinde daha çok yer verilmiş olmakla beraber, diğer hayvanlar da atasözlerinde kullanılmış, bu sayede Türklerin yaşantıları hakkında ipuçları elde edilmiştir. Yiyecek olarak meyvelerden en çok elma, armut, kavun, karpuz ve üzüm; tahıl ürünlerinden buğday ve arpaya, hayvansal ürünlerden bal ve süte (yoğurt, ayran) yer verilmiştir.

Geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Türkler, aileye ve çocuk yetiştirmeye ayrı bir hassasiyet göstermiş, çocuk yetiştirme sorumluluğunu anneye vermiştir. Anne, hem çocuk yetiştirme hem de evle ilgili diğer işlerle ilgilenmesi nedeniyle sorumluluğun üzerinde toplandığı kişidir. Kadın devlet yönetiminde de söz sahibidir. Eski fermanların ‘Hakan ve Hatun buyuruyor ki...’ şeklinde olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Kadına verilen değer, İslamiyet’le de devam etmiş, cumhuriyetle beraber seçilme hakkı da verilerek birçok ulustan daha önce Türk kadını bu hakka sahip olmuştur.

Atasözleri bir milletin haritasını ortaya koyduğundan ve her türlü özelliklerini atasözleri vasıtasıyla yansıttığından, en önemli kültür taşıyıcılarıdır. Bu yüzden bu söz varlığını korumak ve öğretilmesini sağlamak gerekmektedir. Çeşitli durumlarda söylenen atasözlerine yeni nesillerin sahip çıkması ve öğrenmesi için her türlü yola başvurulmalıdır. Gerek Türk Dil Kurumu, gerek medya organları, gerekse okullar yoluyla bu önemli söz varlığımızın öğretilmesi ve korunması için farklı etkinliklere

başvurulmalıdır. Bu alana önem verilmeli ve atasözlerinin hem ders kitaplarında hem de günlük yaşantıda kullanılmasını sağlayarak bundan sonraki nesillerin de bundan faydalanması sağlanabilmelidir. Atasözleri, okullarda Türkçe öğretmenleri tarafından skeçler haline getirilerek öğretilbileceği gibi, TRT’de de piyesler haline getirerek sunulabilir. Türk Dil Kurumu’nun Sözübul uygulaması bu uygulamada her gün bir atasözünün elektronik mektup yoluyla gönderilmesi atasözlerinin öğrenilmesini ve kullanılmasını sağlaması açısından olumlu bir uygulamadır. Bu gibi teknolojik imkanlardan faydalanılması yoluyla yapılabilecek uygulamalarla ve yazılı kaynaklarla bu söz varlığının nesillere aktarımı mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia (1998). *Dil Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Aksoy, Ömer A. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1. Atasözleri Sözlüğü*.
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, Şöhret Türkmen (2004). *Seçme Atasözleri ve Eleştirmeli Açıklamaları*.
Ankara: Akçağ Yayınları.
- Albayrak, Nurettin (2009). *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Artun, Erman (1994). *Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatında Nesir*. Adana.
- Dilaçar, Agop (1968). *Dil, Diller ve Dilcilik*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, Süer (2003). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları 2. Baskı.
- Elçin, Şükrü (2001). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emir, Sabahat (1970). *Atasözleri ve Vecizlerin Açıklamaları*. İstanbul: Emir Yayınları.
- Genç Beyin Dergisi, 91. Sayı: 2009-12. İstanbul.
- Genç Beyin Dergisi, 92. Sayı 2010-1. İstanbul.
- Gönen, Sinan (2006). *Manzum Atasözü Kavramı Üzerine Değerlendirmeler*, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi Sayı:16.

Halman, Talat (1993). “*Atasözü Anıtı*”, Milliyet, 1993, 26 Temmuz.

Kurt, İhsan (2000). *Psikolojiden Kültüre*. Ankara: Asil Yayınları.

Kurt, İhsan (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Millî Kütüphane Başkanlığı (1992), *Türk Atasözleri ve Deyimleri I*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Ortaylı, İlber (2009). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Pala, İskender (2007). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Pala, İskender (2002). *Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: LM Yayınları.

Pala, İskender (2008). *İki Dirhem Bir Çekirdek*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Roux, Jean Paul (2007). *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Şuşoğlu, Önder (2007). *Anneciğim Türkler Geliyor*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Turan, Şerafettin (1990). *Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türkçe Sözlük (2005). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türk Standartları Enstitüsü Yayınları (1994). *Türk ve Türklük*. Ankara.

Ünal, Tahsin (2000). *Türk'ün Sosyo-Ekonomik Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınları.

Yurtbaşı, Metin (1994). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*. Ankara: Özdemir Yayıncılık.

